

MAGYAR
KÖNYVTÁ

47

KUNOSSY.
SZILÁGYI
ÉS TÁRSA
BUDAPEST

№ 125. 834

PAZMANY PETER ELET

PETRIUS PAZMANY
E. CAR. ARCHIEPISCOPUS
Opl. Roman. XIX Martii Anno MDCCCVII

Cardinalis Pazmany
(HUNGARUS)

PETRUS. I. PAZMANY
S. R. E. CARDI. ARCHIEPISCOPUS. STRIGONI.
Obijt Poronũ XIX Martij Anno MDCXXXVII

Cardinalis Pazmany

III / 15. 808

PÁZMÁNY PÉTER ÉLETE

1570—1637.

IRTA

Dr. ÁLDÁSY ANTAL.

NYOLCZ KÉPPEL.

BUDAPEST.

LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

Minden jog fentartva.

Pázmány Péter.

1570—1637.

I.

Pázmány családja. Ifjusága. Tanulmányai. Első szereplése Magyarországon. A Kalauz megjelenése.

A magyarországi protestantizmus legkiválóbb, legnagyobb ellenfele Pázmány Péter esztergomi bibornok-érsek 1570. október 4-én pillantotta meg e világot Nagy-Váradon. Apja Pázmány Miklós, anyja Massai Margit, állítólag az olaszországi Massa örgrófok családjának sarja volt. A Pázmány-család előkelő, régi származású család volt; őseinek azon Pázmánt tartotta már az egykorúak mondája is, ki Sváborgszágból beköltözve Magyarországra, Szent Istvánt a Koppán elleni harczokban fegyverével támogatta. Maga Pázmány Péter utal arra, hogy családja régi származású, s őse már Szent István korában szerepelt. „... megbizonyíthatom, hogy Szent István király idejétől fogva, jószágo's nemes emberek voltak az eleim...” olvassuk Thurzó György nádorhoz 1616. augusztus 20-án intézett levelében.

Pázmány szülővárosa Várad, 1570-ben már János Zsigmond kezében volt. Uralmával együtt a protestáns vallás is bevonult a városba, mely a reformatio mozgalmainak, vallási, szónoki vitáinak főfészke lett. Mi sem természetesebb, mint hogy a város és környékének lakói is nagyrészt az új vallás tanainak hódoltak meg rövid idő alatt. A Pázmány-család szintén Kálvin tanai követőinek vallá magat, s a későbbi bibornok-érsek szintén e vallás tanaiban nevededett.

Pázmány apja korán özvegyiségre jutván, a fiu körülbelől tiz éves lehetett, midőn új feleség jött a házhoz. Ez a nő a mondák varázsával felruházott Toldi-család sarja, Borbála volt, ki férjével ellentétben a római katolikus hitet vallotta. A hitbuzgó, vallásos mostoha befolyása Pázmány Péterre csakhamar megnyilatkozott. Közbejátszott alkalmasint a legelső magyar Jézustársasági atya, Szántó István befolyása is, ki 1581 körül a rend vezetői részéről Váradra helyeztetvén át, ott mint a katolikus vallás terjesztésének legbuzgóbb előharczosa, mint lelkész, szónok és hitvitázó a legszélesebb körű működést fejtette ki. Mostoha anyja és Szántó István befolyásának tulajdoníthatjuk, hogy Pázmány tizenhárom éves korában a katolikus vallásra tért át. Szántó egész egyénisége mély hatást gyakorolt a serdülő gyermek lelkületére, kit egész természete a katolikus egyház szolgáinak sorába szánt. Apja beleegyezését adta fiának áttéréséhez s az egyházi rendbe lépéséhez s pár évvel áttérése után, tizenöt éves korában a fiatal Pázmány elhagyta szülővárosát, hol első iskolázását nyerte s Kolozsvárra küldetett, hogy ott tanulmányait folytassa.

Kolozsvárott tanulmányait a jezsuiták ottani iskolájában végezte: a gymnasiumon kívül még alkalmasint a bölcsészeti tanulmányoknak egy

részét. Biztosat kolozsvári tartózkodásáról nem tudunk; csak azt tudjuk, hogy itt határozta el magát, tanárai Caplenus atya, Ardulfus atya, Schreck Volfgang stb. példáját követni, s a jezsuita rendbe lépni. A rendi ujonczokra kimért két éves próbaidőt Krakkóban kezdte meg, majd Bécsbe helyeztetvén át, a próbaidő letelte után a három évig tartó bölcsészeti tanfolyamot szintén Bécsben végezte, mire 1593-ban a hittudományi tanfolyam elvégzésére Rómába küldetett.

Rómában főleg Bellarmin Róbert bibornok volt az, ki kiváló egyéni tulajdonai- s irodalmi munkálkodásával Pázmányra a legnagyobb befolyást gyakorolta. S a személyes benyomásokat, melyek Pázmány fogékony lelkületét érték, a korabeli események, a katolicizmus és protestantizmus közt folyó vallási harcz még csak növelte. Nemcsak egész környezete, melyben mozgott, melyben élt, az iskola négy falai közt elhangzó tanítások, hanem a világtörténelem színpadán lefolyó események maguk is folytonos emlékeztetőül szolgáltak Pázmánynak tulajdonképeni élethivatására nézve: vallása terjesztése, az egyház dicsérete, javára szentelni egész életét.

Római tanulmányait befejezve, huszonhét esztendő korában szenteltetett fel s avatták föl tudorrá. A rend részéről ezután 1587-ben Grácba küldetett, hogy a rendi kollegiumban a tanulmányi felügyelő hivatalát lássa el. E tisztelet csak egy évig viselte, a mikor is az egyetemen a bölcsészettudomány tanszékének ellátásával bízott meg. Három évig tanította itt a logikát, erkölctant és a természettant, midőn előljárói magasabb feladat teljesítésére Magyarországra küldték a vágsselyei rendházba.

A feladat, melynek betöltése Pázmányra Magyarországon várt, képességeinek, tanulmányai-

nak s benső hajlamainak teljesen megfelelő volt. A protestantizmus terjedésének Magyarországon gátat vetni, s ez által az ellenreformációt a szószéken úgy, mint az irodalomban megindítani: e feladat betöltésére valóban nem lehetett Pázmánynál hivatottabb embert találni. Képzettségén, tudományán kívül őt e feladatra kiválóan alkalmassá tette azon képessége, hogy anyanyelvén tudott az ország lakosainak szívére, eszére hatni.

A protestantizmus terjedését hazánkban a mohácsi vész után beállott háborus viszonyok, majd a török hódítás rendkívül megkönnyítették. A katolikus egyház védvárai, a püspöki székhelyek, a kolostorok nagyrészt pusztulásnak indultak s karöltve járt ezzel a szellemi műveltség ápolójának, az iskoláknak megfogyatkozása is. Magával vonta ez utóbbi körülmény a hivatott, a képzett lelkipásztorok számának csökkenését is, s noha a magyar főpapok soha sem tévesztették el szemeik elől a papnevelés fontos kérdését, aránylag csekély eredményt aratott fáradozásuk. A római katolikus papok iskolázása még mindig a középkori, a renaissance-korbeli keretekben mozgott. A míg ez teljesen a latin műveltség jellegét viselte magán, addig az újkor beállta, a reformatio kora, egy új elemet visz be a műveltség keretébe, s a nemzeti nyelv az, melynek most mindinkább fokozódó szerepe jut a művelődés terén. S a katolikus papok műveltségének, képzettségének hanyatlásával szemben a protestáns lelkészek képzettsége mindinkább emelkedő félben volt; a külföldi egyetemeken való tartózkodás termékenyítőleg hat műveltségükre s a reformatio sajátos jellegénél fogva a nemzeti nyelv kizárólagos alkalmazása által az egyház és iskola terén ép azon osztályokat hódítják meg maguknak, melyek a kimondott és írott szó iránt a legfogékonyabbak: a művelt középosztályt,

s a néposztály nagy tömegét. S ezzel ők maguk jelölték ki a teret, melyen a katolikus egyház velök a harczot fölvehette s magok utaltak azon módra, melylyel e harczot sikeresen lehetett folytatni: a nemzeti, a magyar nyelv alkalmazására az egyház és irodalom terén. Ezen új irányt megkezdeni, a vezérszerepet a bekövetkezendő harczban vinni, erre Pázmányon kívül alig találtak volna alkalmasabb egyéniséget, ki a szülői házból hozta magával azon őszerejű magyar nyelvet, melyet munkáiban még ma is csodálunk, s azon mély ismeretét a magyar nyelv gondolat- s érzületvilágának, mely munkái zamatos, eredeti irányának legfőbb jellemvonása.

Vágselyei tartózkodása egész életére mély kihatással birt. Itt ismerkedett meg azon férfiuval, kit rokon természete szorosan fűzött magához, s ki későbbi pályáját, emelkedését neki előkészítette, Forgách Ferenczczel, Nyitrának tudós püspökével. Midőn Pázmány, ki Kassán kezdte meg elsőben magyarországi működését, Vágselyére érkezett, Forgách csakhamar szövetséges társaul nyerte őt meg térítési működésében. Forgách biztatására írta meg Pázmány, a nyitrai püspök nyári tartózkodása helyén, Rodostyán, első polemikus természetű munkáját, mely „Felelet az Magyarai István az ország romlása okairól írt könyvére“ cím alatt 1603-ban hagyta el a sajtót. Pázmány e munkájával aránylag rövid idő, néhány hónap alatt készült el — s ennek nyomát a könyv több helyén észlelhetjük — nyelvezete azonban már mint a későbbi Pázmány-munkák nyelvezete, teljesen kifejlődve s megállapodva áll előttünk. Kevéssel e könyv megjelenése után újból Grácba helyeztetett vissza s a következő négy esztendő a theologia rendszeres tanításával, szorgalmas irodalmi munkálatokkal telt el. Gráci tartózkodása alatt jelentek

meg Kempis Tamásnak Krisztus követéséről írt művének fordítása, majd magyar imakönyve, mely honfitársainak nagy lelki szükségét volt hivatva megszüntetni.

Mig ezen két munkája tisztán a hívek lelki szükségleteit tartotta szem előtt, s különösen a második, valóban hiánytpótló munka volt, hazai nyelven írott imákat adva a híveknek, mikben eddig részök nem volt: addig 1605-ben megjelent munkája, „Az mostani tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonyosága“, már újból támadó jelleget visel magán. Okot e munka megírására Bocskay István magyarországi hadjárata adott. A jezsuiták elűzetése, Forgách püspök szorongatása adták kezébe a tollat, az egyház sérelmeit megtorlandó. De a Bocskay-féle mozgalmak kapcsán beállt újabb állapotok Pázmány életében is változást idéztek elő.

Forgách Ferencz 1607-ben már az esztergomi érseki széken ült. A bécsi békekötés a háborgó kedélyeket lecsillapította, de a király, II. Rudolf, maga korántsem erősítette meg a békét önszántából. S Forgách Ferencz felhasználta minden befolyását, hogy a királyt a küzdelem megújítására reábírja. Ekkor, 1607. őszén, már oldala mellett volt régi barátja, Pázmány, kit egyenes kívánságára rendelték előljárói oldala mellé.

A bécsi béke megkötését követő években mind jobban kitűnt a két egymás mellett működő férfiú jellemének különbsége. Mig Forgách minden tekintetben hajthatatlan természetű ember volt, ki a bécsi békekötésnek azon pontjait, melyek a válás ügyéről intézkednek, soha elismerni nem akarta, s a végső erőfeszítésig harczolt minden oly kísérlet ellen, mely Rudolf helyett annak öcscsét, Mátyást volt a trónra emelendő: addig Pázmány a körülményekkel megalkuvó, elérhetetlent soha nem

hajhászó politikus volt. Önmérséklet, de e mellett jellemzilárdság, bátor föllépés az, mely politikai működését jellemzi. E tulajdonságokat már első nyilvános föllépésénél is észleljük, midőn az 1608 diki pozsonyi országgyűlésen a jezsuita rend érdekében emlékiratot nyújt be az országgyűléshez, melyben nem csekélyebb dolgot kér, mint a bécsi békekötés idevonatkozó pontjainak megváltoztatását. Pázmány az országgyűlésen a jezsuita-rend képviselője gyanánt jelent meg, a turóczi prépostság birtokának alapján már régóta résztvévén a rend az országgyűléseken. A bécsi béke a jezsuitákat megfosztván minden ingatlan birtoktól, így a turóczi prépostságtól is: Pázmányt az alsó tábla ezért nem akarta acceptálni. Pázmánynak ez ellen benyújtott irata sikert nem aratott, a bécsi békekötés végzéseit megváltoztatnia nem sikerült.

Pázmány erélyes fellépése a katolikus ügy érdekében, ép ezen időben nagy haszonnal járt a magyarországi katolikus ügyre. Mert ép a XVII. század első évtizedében, a bécsi békekötést követő években, állott Magyarországon a katolikusok ügye a legrosszabbul. Nemcsak, hogy az országzászlósi méltóságok legelsejét, a nádori méltóságot protestáns férfiú, Thurzó György nyerte el az 1609-i országgyűlésen, hanem minden téren vissza kellett vonulniok s eltűnni a katolikus vallás ellenében a protestánsok részéről nyert előnyök életbenmaradását. Ezen, a katolikusokra nézve oly megalázó időszakban, Pázmány működése a katolikus ügyre megbecsülhetetlen volt. 1610-ig több hitvédő, hitvitázó irat jelenik meg tollából, melyekben főleg az akkortájt legkiválóbb protestáns férfiúval, Alvinczi Péterrel polemizál. Tagadhatatlan, hogy főleg az első pár munkában némileg túllőtt a célon; kiméletlen fellépése a protestánsok ellen az 1609-i országgyűlésen vihart is hozott nyakára.

A rendek protestáns része újból napirendre hozta a jezsuita-rend kiűtasítását az országból s ezzel kapcsolatosan Thurzó György nádortól Pázmány megrendszabályozását követelték. Pázmány az idézésre nem jelent meg, s a nádorhoz benyújtott iratában kifejté, hogy vallási kérdések körül keletkező vitás kérdésekben egyedül az egyházi hatóság illetékes ítélni. S a dolog ennyiben is maradt; a rendek Pázmány megjelenését továbbra nem követelték, leginkább Thurzó nádor csillapító szavai következtében. Pázmány Forgáchcsal együtt ezután is folytatta működését — főleg az 1610-ben tartott zsolnai zsinat után, mely a lutheránus egyház szervezését rendelte volt el — hanem fellépésüknek kézzelfogható eredménye nem volt.

Életének e korszakára, 1613-ra esik nagy munkájának megjelenése, melyhez az eszmét, a mintát Bellarmin Róbert bibornok Disputationes című munkájából vette. Ennek mintájára írta az „Isteni igazságra vezérlő kalauz“-t. E munkába felvette előbb megjelent dolgozatainak egy részét, a viszonyoknak megfelelőleg módosítva, átdolgozva. Még ellenfelei is kénytelenek voltak elismerni, hogy Pázmány e munkában tudományának egész erejét, kapcsolatban ékesszólásával az olvasó elé viszi. S nagyon jól érezték a protestánsok, hogy Pázmány Kalauza a legnagyobb csapás, mely őket érhetne. Nem is mertek ellene egyhamar fellépni; a kálvinista felekezet tagjainak sorából jelent meg egy kis munka, mely nagyon röviden, némileg souverain lenézéssel bánik el Pázmány Kalauzával, azt oly munkának tüntetve fel, mint a melylyel foglalkozni nem is érdemes. A lutheránusok azonban erősen készültek a czáfolatra s miután széles e hazában arra embert nem kaptak, latinra fordították a Kalauzt, melyre aztán Balduinus Frigyes wittenbergi tanár válaszolt, de

A Kalauz második kiadásának címlapja.

munkája csak nagyon későn, 1626-ban látott napvilágot. Úgy a Kalauz fordításának, mint Balduinus munkájának költségét Thurzó nádor, illetve özvegye fedezték. A magyarországi tudósok közül Alvinczi Péter és Zvonarich Imre foglalkoztak elsőben a Kalauzzal, de csak röviden s csak egyes részeivel. Pázmány mindkettőnek röpiratban felelt meg, de a polemia még csak ezután indult meg tulajdonképen. Alvinczi, Zvonarich és Nagy Benedek vitték protestáns részről főleg a vitát, melyben Pázmányt Balásfi Tamás boszniai püspök támogatta hathatósan. 1616-ban jelentek meg iratai, melyekben Pázmánynak az egész vonalon védelmére kelt. Igaz barátság lánczolta Pázmányhoz, kinek az irodalmi polemiában alapos theologiai képzettsége s előadásának könnyű volta folytan nagy segítségére vált.

II.

Pázmány esztergomi érsek lesz. Erdély ügye. Bethlen Gábor. Koronázó országgyűlés. Bethlen támadása Magyarország ellen. Békekötés.

Az 1615. év fordulópontot jelent Pázmány életében. Az egyszerű jezsuita szerzetes megváltik rendjétől s az ország főpapjai sorába lép, hol csakhamar a legmagasabb egyházi méltóságot nyeri el. Régi barátja s pártfogója Forgách Ferencz, a primás volt az, ki neki az utat az egyházi méltóság elnyerésére előkészítette.

Forgách Ferencz minden tetteire, mit ez időben végzett, Pázmánynak nemcsak nagy befolyása volt, hanem ha hihetünk a pápai nuntius jelentésének, Pázmány volt tulajdonképen az, ki az érseket vezette. Népszerűsége, melynek az országban szerte örvendett, fáradozása a térítés körül, azon

finom diplomatiái tehetség, melynek tanujelét adta akkor, midőn az 1608-i zsinaton először lépett a nyilvánosság elé, mind arra mutattak, hogy a magyar politikai életben tőle sokat várhatnak. Maga Forgách érsek, méltányolva Pázmány renákvüli egyéniségét s a már eddig elért sikereket, azon volt, hogy a közügyekre minél nagyobb befolyást biztosítson neki. 1615-ben azon tervvel lépett a király elé, hogy Pázmányt a turóczi prépostságra nevezze ki. E prépostságot maga Forgách bírta akkor, s Pázmány javára késznek nyilatkozott arról lemondani. A király beleegyezett ez ajánlatba s V. Pál pápánál megtette a szükséges lépéseket. Hogy a jezsuita-rend nehézségeket ne támaszthasson s a rend szokásait ne sértsék, a pápa felhatalmazta Pázmányt, hogy egy más rendbe léphessen át. A rend, melynek kötelékébe Pázmány pápai dispensatioval belépett, az 1531. körül alapított Somascha-rend volt, s a turóczi prépostságot Pázmány a következő 1616. ápril 25-én el is nyerte.

Turóczi préposttá történt kinevezése azonban csak előkészítése volt egy magasabb egyházi méltóság elnyerésének. Kevéssel utobb, hogy a tárgyalások a római curiával 1615. őszén Pázmány más rendbe átlépése iránt megkezdődtek, Forgách primás meghalt s utódjául a pápai nuntius, mint e méltóságra legalkalmasabbat, Pázmány Pétert ajánlotta a király tanácsadóinak, Khlesl püspök és Weggan báró főkamarásnak. Khlesl ugyan azt ajánlotta, eredeti ígéretével ellenkezőleg, hogy Pázmány az érsekség adminisztrátorává neveztesse ki, a primási széket pedig nagykorúsága bekövetkezése után Pálffy Miklós pozsonyi prépost nyerje el, csak hogy nem ért e tervével cél. A nuntius s a magyar katolikus urak vállvetve működtek azon, hogy az érseki székre Pázmány emeltessék,

s a király ezt el is határozta. Daczára Telegdy János váradi püspök, Pálffi pozsonyi prépost s a kalocsai érsek fáradozásainak, kik mindegyike ki akarta ütni Pázmányt a nyeregből s e végett még aljas rágalmaktól sem riadtak vissza, a király szeptember 28-án aláírta Pázmány kinevezését, ki az érsekséget november 29-én foglalta el.

Pázmány kinevezéséhez úgy a katolikusok, mint az udvar nagy reményeket fűztek. Előbbiek vallásuk sorsának jobbrafordultát s az ország belbékéjének helyreállítását reménylették, s e reményükben az udvar is osztozott. Kevésbbé jó szemmel nézték kinevezését a protestánsok, s az udvar nem is késett vezető férfiakat Pázmány kinevezése iránt megnyugtatni.

Közvetlen turóczi préposttá történt kinevezése után Pázmány egy fontos politikai missióval bízott meg. Ez az erdélyi unio kérdése volt, melylyel Pázmány úgyszólván egész életén át foglalkozott.

Erdélyben Báthori Gábor megbuktatása után a fejedelmi trónt Bethlen Gábor foglalta el. Vele szemben a bécsi udvar, tartva attól, hogy Bethlen azon részét Magyarországnak, mely előbb Erdélyhez volt csatolva s ujabban ismét Magyarországgal egyesítve, megkísérli visszafoglalni s tudva azt, hogy Bethlen a katolikus vallást pártfogásába nem veendi, homonnai Drugeth Györgyöt léptette fel jelöltje gyanánt. Drugeth György elfogadta a jelöltséget, s akkor, midőn Pázmány Péter, mint turóczi prépost a küzdelem színterére lép, a harcz már folyt a két fél között. Homonnai, daczára, hogy Mátyás király a körülmények kényszerítő erejénél fogva Bethlennel 1615-ben kénytelen volt Nagyszombatban egyezsége lépni, szövetségeseket keresett a Bethlen elleni küzdelem folytatására. Szövetségre lépett a hajduk seregé-

vel, számított az erdélyi elégedetlen rendekre is, kozákokat fogadott szolgálatába s a török udvarnak is ajánlatokat tett. Azonban számításai nem sikerültek. A porta teljesen Bethlen mellé állott, az erdélyi rendek 1616-ban tartott országgyűlésükön ugyancsak Bethlen mellett foglaltak állást. Homonnai ellen a felsőmagyarországi vármegyék is állást foglaltak s a Homonnai zsoldjában álló kozákok kegyetlenkedésein felbőszülve, előkészületeket tettek a hadbaszállásra. A bécsi udvar, hogy Homonnait egyelőre a hadakozás beszüntetésére bírja s Bethlen esetleges támadását Magyarország ellen megghiusítsa, Pázmányt küldte az időközben Forgách Zsigmond által Kassára összehívott országgyűlésre. Pázmány azonban a gyűlésen nem ért el semmit. Missiója megghiusult. Személyisége a protestánsok előtt amúgy sem volt kedvelt s Bethlen csakhamar nyomára jött annak, hogy Pázmány Homonnait nyíltan lebeszélte ugyan a háborúról, de titokban csak buzdítja annak folytatására. A rendek ingerültségüknek Pázmány ellen hangosan kifejezést is adtak s Thurzó nádor útján a király elé is juttatták tiltakozásukat Pázmány kiküldetése ellen. Czélt azonban ők sem értek el. Homonnai Pázmány útján titokban a király kegyelméről biztosíttatván, folytatta a fegyverkezést, újból a hajdukat s kozákokat véve zsoldjába. A november 20-diki deési ütközet a két fél között Homonnai vereségével végződött. A bécsi udvar most, látva azt, hogy Bethlen Magyarországba készül vonulni, hajlandó volt egyezkedni, daczára, hogy előbb Homonnai mozgalmát jó szemmel nézte. Pázmány bizatott meg a békealkudozások vezetésével. Thurzó György nádor levél útján felajánlotta közbenjárását Bethlen és a császár között, de ez ígérétét meg nem tarthatta, időközben elköltözvén az élők sorából. Így az alkudozásokat

Prágában Bethlen követeivel Pázmány vitte. Az értekezlet eredmény nélkül oszlott szét; az erdélyi követek nem érezték magukat feljogosítottak a király által követelt biztosítékok megadására. E kívánalmak főleg a nagy-szombati egyezség pontos megtartására s a törököknek a magyar területektől való távoltartására vonatkoztak. Junius végén Nagy-Szombatban újabb tanácskozás volt, melyen Bethlent egy követség élén Pécsi Simon kanczellár képviselte. Ez alkalommal az alkudozások eredményre vezettek s az egyezség július hó végén mindkét fél részéről alá is íratott.

Thurzó nádornak 1617. vége felé bekövetkezett halála után az ország kormány-ügyeit Pázmány Péter vitte mint esztergomi érsek. A királynak ajánlott ideiglenes természetű országtanács felállítását maga Pázmány nemsokára elejté, s e helyett a nádori szék mielőbbi betöltését sürgette. S Mátyás király 1617. deczember 13-ra országgyűlést is hirdetett Pozsonyba, mely később 1618. márczius 4-re halasztatott.

Ez országgyűlésnek fontos tárgya volt. Nem kevesebbet, mint unokaöcscsének, Ferdinándnak megválasztatását kérte a király, okul adván, hogy magának gyermekei nincsenek, testvérei pedig hajlott koruknál fogva az országlás gondjait átvenni nem kívánják.

Az udvar tartott attól, hogy Ferdinánd megválasztása nem fog simán menni. Ferdinándnak tényleg nem jó híre volt Magyarországon. Főleg a protestánsok voltak azok, kik szívesebben látták volna helyette Miksa főherczeget a magyar trónon, kit a vallási ügyekben sokkal türelmesebbnek tartottak, mint Ferdinándot. Utóbbi mellett főleg Pázmány buzgólkodott. Személyes megjelenése, s a hol az nem történhetett, levél útján igyekezett oda hatni, hogy az országgyűlésre válasz-

tott követek utasításaiban Ferdinánd választása is benn foglaltassék. Fáradozásának meg is volt a maga eredménye. A megyei utasítások e kérdésben kivétel nélkül kedvezően hangzottak.

Az országgyűlés márczius hó közepén megnyílt. Mátyást Ferdinánd főherczeg s még három királyi biztos képviselte. A királyi leirat a trónutódlást illetőleg azon fölszólítást intézte a rendekhez, hogy Ferdinánd főherczeget királyuknak ismerjék el s koronázzák meg. Az országgyűlés mindkét házánál a leirat nagy visszatetszést idézett elő. A rendek a leirat tartalma által nem láttak eléggé megvédve a szabad királyválasztási jogot, s ennek elismerését kérték a királytól, valamint a leiratban szintén nem említett nádorválasztás megtartását. A tárgyalások során, melyek a követelések körül megindultak, Pázmánynak jutott a legnehezebb szerep, a közbenjáró szerepe a király és a rendek között. Fáradozásainak sikerült a nehézségeket, melyeket úgy a rendek, mint a királyi biztosok támasztottak, legyőzni. Szerencsésen elhárította az akadályokat, melyek a szabad királyválasztási jog elismerése s a választási hitlevél formulázása körül támadtak. Ez utóbbit illetőleg főleg a protestáns rendek támasztottak nagy követeléseket, nagyobbítani akarván főleg az 1608-ki országgyűlés vallásügyi végzéseiben foglalt engedményeket. Csak nagy nehezen sikerült Pázmánynak az egyesült katholikus rendekkel kivívni azt, hogy a koronázási hitlevélbe az, a mi II. Mátyáséban a vallásügyre vonatkozott, változatlanul átvé tessék. A királyválasztás május 16-án ment végbe s utána nádorválasztó ülés tartatott, melyen Forgách Zsigmond emeltetett a nádori székbe. Julius 1-én végre Pázmány Ferdinánd fejére tehetette Szent István koronáját.

A koronázás az országgyűlés vége felé ment

végbe. A megelőző időt a különféle tárgyalások töltötték be. Főleg a vallás ügye körül forogtak, melyre nézve azonban határozat nem jött létre. A vallás ügyének tárgyalása a következő országgyűlésre halasztatott. Majdnem egyidejűleg az országgyűlés folyamával tört ki a harmincz éves háború, melynek kitörését Bethlen Gábor nagy örömmel üdvözölte.

II. Ferdinánd Mátyásnak 1619. márczius 20-án történt halála után az uralkodást megkezdvén, Pázmány tanácsára, hogy a kitört háborúban a magyarországi rendek támogatását megnyerje, országgyűlést hirdetett. A remélt támogatást azonban a rendek részéről nem nyerte meg. Az országgyűlés fegyveres segílyt nem szavazott meg, hanem békéltető követséget küldött úgy Bethlenhez, mint a királyhoz, persze eredmény nélkül. Más tekintetben sem járt a gyűlés eredménnyel. A vallás ügye, noha a gyűlésen tárgyalás alá került, ismét elhalasztatott s a protestánsok a sikertelen várakozáson elkeseredve, jogaik védelmére Bethlen Gábor vezérlete alatt most fegyvert ragadtak. Bethlen a mellett, hogy a vallás ügyének védelmét tűzte zászlajára, a saját egyéni céljának megvalósulását: a magyar trón elnyerését reménylette. A fényes porta támogatását megnyervén, 1619. augusztus havában megjelent Magyarországon, hol hívei tömegesen csatlakoztak hozzá.

Bethlen megjelenése Magyarországon a protestánsokat mind táborába hajta. A szövetségese, Rákóczi György hajdúi által Kassán elkövetett hatalmaskodások, melyek folyamán több katolikus pap, köztük két jezsuita, életét veszté, a katolikusokkal a legrosszabbat sejteté. Pázmány nem érezvén magát biztosan Nagy-Szombatban, Bécsbe ment s Bethlen föltartóztatlanul vonulván előre, októberben Nagy-Szombatban üté fel szék-

helyét. Innen hívta fel a magyarországi protestánsokat csatlakozásra. Ekkortájt (1620-ban) jelent meg Alvinczi tollából, de Bethlen megbízására a „Magyarország Panasza“ című röpirat, mely Bethlen fegyverfogását volt megokolandó. A benne foglalt támadások főleg Pázmányt érték, ki nem is késett ez ellen egy czáfolatot névtelenül közrebo csátani.

Bethlen Nagy-Szombatból Pozsonyba ment, hol Forgách nádor is csatlakozott hozzá, átadva neki a koronát s országgyűlést hirdetve Pozsonyba. Ugyanakkor Bethlen Pázmányhoz is fordult, megnyerni igyekezhvén az érseket, hogy jelenjen meg előtte. Pázmány ezen föltevést elutasítá magától. Az időközben összeült országgyűlés Bethlent királylyá választá s a vallás ügyében határozatokat hozott. Ámde Ferdinánd, kivel Bethlen fegyverszünetet kötve nyolcz óra, a békealkudozásokat megkezdette, az országgyűlés határozatait egyszerűen nem létezőknek tekintette. Nem így Pázmány, kivel szemben különben Bethlen gyűlöletét nem is titkolta, sőt a békeföltételek között Pázmány példás megbüntetése, törvénybe ütköző eljárása miatt, egyenesen fel is volt véve. Pázmány befolyásának volt köszönhető, hogy a király követei a beszterczébányai, Bethlen által hirdetett országgyűlést feloszlatták s elhagyták. A gyűlés erre Bethlent királylyá kiáltotta ki, s hozzalátott a katolikus egyház szervezéséhez is. Az országot három püspökségre osztották fel, Pázmányt és Balásfit örökre száműzték, az egyházi javakat pedig közczielokra rendelték fordíttatni. A maga, de főleg az egyház védelmére adta ki erre 1620-ban Pázmány „Vindiciae ecclesiasticae“ című művét, melyben Bethlen intézkedéseit kemény kritikának veti alá.

Bethlen a beszterczébányai gyűlés után ujbo,

fegyverhez nyúlt. Csakhogy a szerencse most nem kedvezett neki nagyon. A császári hadak — a birodalomban dúló háború békekötések s kivívott győzelmek folytán szűnőfélben lévén, — most Bethlen ellen rendeltettek, ki erre újból közeledett Ferdinándhoz. Ingadozni kezdett Bethlen környezete is, Forgách nádor visszatért újból a király hűségére, s Pázmány felhasználta a kedvező körülményeket a békealku megkezdésére. Bethlennel ugyan, bármennyire óhajtotta is, nem találkozott személyesen, de a békekötésre kiküldött bizottságnak ő volt a tulajdonképeni vezetője, mozgatója. Hosszas tárgyalások után végre 1622. január 1-én a békeokmány Nikolsburgban aláíratott. Bethlen lemondott a királyi czimról, lemondott az ország elfoglalt részeiről s ígéretet tön, hogy újból fegyvert nem fog. Másfelől Ferdinand átengedett neki két magyarországi megyét élethossziglani birtokul, Oppeln és Ratibor herczegséget, végül segélyt ígért Bethlennek azon esetre, ha a török őt megtámadná. Ezzel együtt Ferdinand, külön oklevélben, főleg a bécsi békét, az 1608-as törvényeket és a választási oklevelet megtartani ígérte, nem különben a sérelmek orvoslását, országgyűlés összehívását, amnestiát is kilátásba helyezett. Legelsőbbben is az országgyűlésre nézve tett ígéretét váltotta be, a mennyiben 1622. ápril 3-ra országgyűlést hívott össze Sopronba.

Ez országgyűlésre az udvar nagy előkészületeket tett. Zavarástól tartván, a király fegyveres erő fedezete mellett szándékozott azon részt venni s Pázmány a király megbízásából beutazta az ország egy részét, hogy a gyűlés síma lefolyását biztosítsa. A május havában megnyílt országgyűlésen mindenekelőtt a nádori méltóság betöltését követelték s a katolikus Esterházi Miklós 65 szavazatával szemben 80 szavazattal a protestáns

Thurzó Szaniszlót választották meg. A vallásügyi kérdésekben azonban a rövidebbet húzták s a hosszú vita azzal nyert befejezést, hogy a korábbi állapotok föntartása kimondatott.

Az országgyűlés bezárása után Pázmány a király távollétében, ki a birodalomba utazott, mint a kormányzósággal megbízott tanács tagja buzgó tevékenységet fejtett ki a béke fentartása érdekében. E mellett aggályos szemmel kísért Bethlen mozdulatait, kiről alapos gyanuja volt, hogy nem sokáig marad nyugton. E gyanu csakhamar valónak bizonyult. Bethlen első nejének, Károlyi Zsuzsánnának halála után, Ferdinánd leányának, Czeczilia Renatának kezét kérte meg. Ezzel kapcsolatban messzemenő ajánlatokat tett s ellentétben eddigi eljárásával, megígérte, hogy a katolikus érdekek buzgó pártfogót találnak benne. Csakhogy Ferdinánd nem volt hajlandó a gyanusnak látszó ajánlatot azonnal elfogadni. Ezért kitérőleg válaszolt, s az események nemskára igazat adtak Ferdinánd- és Pázmánynak. Bethlen, a midőn a szövetséges protestáns birodalmi fejedelmek megkezdik a vonulást Csehország felé, maga is fegyvert ragadott s betört Magyarországra. Vele szemben a kormánytanács fegyveres ellenállást határozott el, de Bethlen a hadjárat mellett is újból megkezdte az alkudozásokat a bécsi udvarral. Javallták ezt a császári fegyverek aratta diadalok Németországban, úgy hogy még augusztus hóban (1623) tíz havi fegyverszünetet kötött Bethlen Thurzó nádorral. Pázmány ezen hosszú határidőt veszélyesnek tartva, kivitte, hogy a fegyverszünet csak a következő év februárjáig erősített meg a király részéről. Erre kezdetüket veték a bécsi békealkudozások, melyeket Pázmány megakadályozni szeretett volna ugyan, de nem tudott. Bethlen utasítása különben követei részére

úgy hangzott, hogy a béke érdekében kérjék ki Pazmány közbenjárását is. A február elején megkezdett alkudozások meglehetősen sokáig elhúzódtak s csak márczius 26-án állapították meg a békekötés pontjai. A békeokmányt magát csak május 8-án írta alá a két fél. Tartalmát illetőleg nagyjában megegyezik az 1620-iki nikolsburgi békekötéssel, de mégis voltak benne lényegesebb eltérések. Bethlen lemondott a magyar királyi címről és a pecsét használatáról, lemondott Oppeln és Ratibor birtokáról, de megtartotta címüket; a többi pontok a Bethlen által ujlag elfoglalt országrészek visszaadására, valamint tényleges birtokaira vonatkoztak. Az országos szabadságokról ez alkalommal sem történt újabb határozat, Jaczára, hogy a Bethlen által márcziusban megtartott kassai gyűlés ez ügyben Keczey Andrást követte gyanánt küldötte Bécsbe.

III.

Bethlen újabb támadása. Tárgyalások vele. Halála. Az erdélyi viszonyok. Pázmány és Rákóczi.

A Habsburg-ház családi politikájához híven II. Ferdinánd is fölvette most azon tervet, hogy fiát még életében magyar királylyá választatja. Alkalmas ürügyül szolgált országgyűlés összehívására Thurzó Szaniszló nádornak 1625-ben bekövetkezett halála. A királyi meghívó, mely különben a gyűlés tulajdonképeni tárgyaról, a királyválasztásról nem szólt, szeptember 8-án hívta össze a rendeket Sopronba.

Pázmány előterjesztésére a királyválasztást Ferdinánd a propositiókba sem vette fel. Az egészen a rendek kezdeményezésére bízott. Miután

a nádori székre Esterházi Miklóst emelték a rendek, a tárgyalások a rendes úton-módon folytak. Titokban Pázmány és még néhányan a királyválasztás körül tapogatództak, s november 23-án a nádor megtette az erre vonatkozó indítványt, mely el is fogadtatván, november 27-én a királyválasztás megtörtént, december 8-án pedig Pázmány III. Ferdinándot megkoronázta. Pár nappal rá az országgyűlés is véget ért.

Mig ezek az országgyűlésen történtek, addig Bethlen részéről újabb támadás fenyegetett. Közvetlen azután, hogy a családi összeköttetés a Habsburg-házzal nem sikerült, érintkezésbe lépett a külállamokkal, főleg a császárral ellenséges viszonyban álló udvarokkal. A harminczéves háborúban ekkor újabb fordulat állott be, melynek célja volt a háború színhelyét Magyarországra helyezni át. A szövetségesek megállapodása folytán gróf Mansfeld hadtestének jutott a feladat, hogy Csehországon és Szilézián át Magyarországra vonul Bethlennel egyesülendő, ki szeptemberben már Rimaszombatnál állott. A teendők ügyében Pázmány és a vezető férfiak tanácsot tartva, Wallenstein és Esterházi küldettek ki Bethlen hadai ellen. Azonban összeütközésre ekkor még nem került a dolog. Bethlen alkudozásokba bocsátkozott a királylyal, reá hárítva a háború kitöréseért a felelősséget, okul hozván fel az 1624-i béke föltételeinek pontos be nem tartását. Békeajánlataira a király, főleg Pázmány ösztönzésére azzal felelt, hogy mig seregeivel vissza nem vonul a fejedelem, addig vele a béke ügyében nem értekezik. Az október 16-i garamvölgyi ütközet után Bethlen érintkezésbe lépett Pázmánynyal, s követeket küldött Pozsonyba. A békealkudozások ezután csakhamar megkezdődtek s december folyamán egyezség jött létre, mely szerint Bethlen megígéri, hogy a fenhatósága

alatt álló két vármegyével, továbbá Erdélylyel kiállíttatja azon oklevelet, melyet a király követelt, hogy t. i. Bethlent újabb támadása esetére nem támogatják, hanem ellenkezőleg a király mellett

Bethlen Gábor.

fognak fegyvert. Az amnestia tekintetében azon forma fogadtatott el, melyet Ferdinánd ajánlott, mely szerint az amnestia csak azokra terjedt ki,

kik nem a Bethlennek átengedett két vármegyében laknak. Ez némi módosítással a pozsonyi egyezménybe befoglaltatott. Csakhogy midőn 1627. márczius havában a két fél megbízottai Tokajban találkoztak a pozsonyi egyezés végrehajtása céljából, Bethlen újabb nehézségeket támasztott, főleg az idegen kezekbe juttatott jószágok visszaadása körül. Azonban a nehézségeket sikerült mégis elhárítani s május havában a pozsonyi egyezés végrehajtatott.

E tárgyalásokban az oroszlánrész Pázmányt illette, ki még ott is, hol nem személyesen vitte az alkudozásokat, szellemileg jelen volt s résen állott mindig, hogy bármely oldalról jövő, Magyarországot fenyegető csapást elhárítson. Különösen Bethlent kísérté aggályos szemekkel, noha a fejedelem Pázmányt minden áron meg akarta a maga részére nyerni. Erre szolgált azon javaslata, hogy a király sürgesse a portától az 1619 óta a hódoltságához csatolt falvak visszaadását. Az ebből fejlődhető háború esetére akarta alkalmasint Bethlen azon régi tervét megvalósítani, hogy az összes katolikus fejedelmek hadait egyesítve a török ellen vezeti. Pázmány bizalmatlanságán megtört Bethlen ez ajánlata; másrészt azon készülődések, melyeket Bethlen 1628 folyamán a lengyel korona elnyerése végett tett, szintén nem irattak javára. Daczára Bethlen nyilatkozatainak, hogy a békét megsérteni egyáltalán nincs szándékában, Pázmány nem szünt meg őt szemmel tartani s ezért igyekezett Ferdinándot az olaszországi hadjárattól is visszatarítani, jöllehet eredmény nélkül. Pázmány rettegéseit Bethlen újabb támadását illetőleg csak a fejedelemnek 1629. november 15-én bekövetkezett halála oszlatta el. Nem tisztán a bizalmatlanság Bethlen irányában magyarázza meg Pázmány viselkedését, mint inkább azon nézete, hogy a békét min-

den áron fenn kell tartani, mert csak ez esetben válik lehetővé a magyarság fenntartása és megszilárdítása.

Pázmány aggodalmait Bethlen halála csak egy időre oszlatta el. Csakhamar azonban más oldalról látott felhőket gyülekezni Magyarországon. Bethlen végintézkedései értelmében trónja özvegyére Brandenburgi Katalinra szállott, míg a kormányzói tisztre testvérét Bethlen Istvánt nevezte ki. Az általuk kezdeményezett békés politikának legelső gyümölcse a Bethlen birtokában volt magyarországi vármegyék visszabocsátása volt. Az erdélyi rendek azonban, noha Katalint elismerték, csakhamar két részre oszlottak; az egyik párt Bethlen Istvánt a kormányzót, illetve, ha ezt nem lehetne, Rákóczi Györgyöt óhajtotta az erdélyi trónon látni, míg a katolikus főurak pártja sem az egyiket, sem a másikat nem fogadta el, hanem Esterházi Miklós nádort, vagy Prépostvári Zsigmondot óhajtotta fejedelemül. A bonyodalmakkal szemben Pázmány semleges állást ajánlott; nem helyeselte ugyan a fejedelemasszony megbuktatására irányuló mozgalmat, de nem is tartotta célrányosnak a bekövetkezendő küzdelemben őt támogatásban részesíteni. Előterjesztését a király is magáévá tette, s Pázmány, jóllehet a fejedelemasszony nem szünt meg őt közbejárásáért sürgetni, megmaradt állaspontján. Csakis akkor, midőn Bethlen István támadólag lépett fel, adta fel Pázmány egy rövid időre semleges állaspontját és az Esterházi nádor által készen tartott sereg már készen állott Erdélybe betörni, midőn Pázmány ismét meggondolta magát s a nádor kénytelen volt seregeit visszarendelni. Ugyanekkor Erdélyben beállott a régóta várt kormányváltás.

Brandenburgi Katalin az 1630. szeptember havában Kolozsvárott tartott országgyűlésen a köz-

hangulat nyomása alatt lemondott Erdély trónjáról, mire a rendek Bethlen Istvánt kiáltották ki. Volt azonban az erdélyi trónnak még egy másik követelője is, Rákóczi György, kit Bethlen lemondásra szeretett volna bírni. Egyelőre függőben maradt a döntés. A magyar főurak Pázmány nézetéhez képest Bethlen jelöltségét voltak készek támogatni, de mire ebbeli határozatukat meghozták, a segesvári országgyűlés Rákóczi Györgyöt választotta meg az erdélyi fejedelemségre. E ténynyel szemben Esterházi nádor fegyveres beavatkozást indítványozott Rákóczi ellen, míg Pázmány és vele együtt a kormánytanács többsége ellenkező nézetten volt. Pázmány Magyarország érdekében, az ország alkotmányos szabadsága biztosítása végett, szükségesnek látta Erdély önállóságát s azért azt tanácsolta a királynak, hogy Rákóczit ismerjék el az erdélyi fejedelemségben, föltéve, ha a fejedelem kellő biztosítékot nyújt arra nézve, hogy a béke föntartassék. Rákóczi hírét véve Pázmány előterjesztéseinek, sietett kijelenteni, hogy a biztosítékot megadja, de Pázmány számításait meghiúsította a nádor, ki Rákóczival, Ferdinánd megbízásából Kassán a tárgyalásokat vitte. Rákóczi jól ismervén Esterházi ellenséges érzületét irányában, újból Pázmányhoz fordult, egyúttal kijelentvén, hogy ha előterjesztései nem fogadtatnának el, kénytelen lenne fegyvert ragadni. Pázmány fáradozásainak sikerült eredményt felmutatni. A nádor megkezdte Kassán az alkudozásokat, s 1631. februárjában már ideiglenes egyezség is kötöttet a megbízottak között. Pázmány a nádorral ép e tárgyban összefüggőleg, leginkább Rákóczi követeinél érvényesítette befolyását, őket Esterházi iránt engedékenységre bírva. Ápril 2-án végre megkötöttet a kassai egyezség. Ennek értelmében a király elismerte Rákóczit, amnestiát adott ki, minek fejében

Rákóczi megadta a kívánt garantiákat, hogy a hajdúkat zsoldjába nem veszi, hogy a királyt szövetséggel keresi fel, területéből semmit el nem foglal, s végül megígérte, hogy a törökök terveit Ferdinánd tudomására hozza. A kassai egyezség azonban nem fejezte be végleg az ügyet, az csak később az eperjesi békével nyert végleges elintézés. Pázmány a sikerrel meg lehetett elégedve; az ő, a békés állapot fentartására irányuló törekvése az egész vonalon győzelmet aratott, s Ferdinánd neki köszönhette első sorban, hogy a most bekövetkezett, a birodalomban lefolyt harczok alatt, Erdély részéről zavarás nem érte. Rákóczi György Gusztáv Adolf szövetségi ajánlatát elutasítá, s ez által Ferdinándot roppant kellemetlenségektől szabadította meg.

IV.

Pázmány római küldetése. Tárgyalásai a szent-székkal. Eredménytelenség. Visszatérés Magyarországba. Spanyol évdíja.

Azon küzdelemben, mely ez alatt künn a birodalomban a protestáns fejedelmek és a katolikusok között dúlt, egy új harczos jelent most meg, kinek föllépte Ferdinándot a legválságosabb helyzetbe juttatta. Gusztáv Adolf svéd király lépett az elnyomott protestantismus védőinek sorába, s ezzel a harmincz éves háború, melynek lángja ekkor már kialvóban volt, újra életre kapott.

Ferdinánd a küzdelemben szövetségesre alig számíthatott. Bajorország és a spanyol birodalom álltak csak mellette, míg Franciaország mindjárt a lipcsei ütközet után, mely Gusztáv Adolf győzelmével végződött, a svéd király pártjára állott. **Hozzájárult a válságos helyzethez az a körülmény**

is, hogy VIII. Orbán pápa nem érzett hajlandóságot Ferdinánd érdekében magát exponálni, s habozó állásában megerősítette őt Richelieu bibornok is, ki nem szűnt meg hangsúlyozni, hogy Gusztáv Adolf csak az osztrák-ház hatalmi törekvéseinek megtörésére ragadott fegyvert, s ennél fogva a katholicizmus tőle mit sem tarthat. Ferdinánd szorult helyzetében, hogy a francia befolyást a pápai udvarnál gyengítse s a Gusztáv Adolf ellen indítandó harczra a pápa támogatását megnyerje, elhatározta, hogy rendkívüli követi minőségben, mint az erre legalkalmasabb férfiút, Pázmány Pétert küldi Rómába, s az esztergomi érseket 1632 elején ily értelemben fel is szólította a római útra. Pázmány, daczára annak, hogy egészsége nem a legjobb volt, elfogadta a megbízást, s miután a magyarországi ügyek a kassai egyezséggel egyidőre rendezve voltak, február 14-én elindult az olaszországi útra, s márczius 7-én meg is érkezett Rómába. Elutazása előtt még egy emlékiratot nyújtott át Ferdinándnak, mely az általános béke érdekében egy, az összes katolikus fejedelmeket magában egyesítő általános szövetség létrejöttét tartotta első sorban a legszükségesbbnek.

Pázmány utasítása a római tárgyalásokra lényegileg arra irányult, hogy a pápát nyerje meg a császárnak nyújtandó pénzbeli segélyre, birja ra VIII. Orbánt, hogy a francia és a svéd király közti szövetséget megbontsa, s végre, hogy a pápa vegye kezébe a katolikus fejedelmek közti szövetség megalkotását. A császár követét egyébiránt a pápai udvar nem nézte jó szemmel. Tartottak tőle, hogy Pázmány fellépése arra kényszeríti őket, hogy az eddig megőrzött semleges állasponttal szakítsanak. Borgia bibornok egyes elejtett szavai igazolni látszottak e feltevést. Megindult tehát a curiánál az aknamunka Pázmány ellen. Egyelőre Barberini bi-

bornok államtitkár Pázmány címébe kápaszkodott. Kifogásolta, hogy Pázmány mint egyházfejedelem császári követi minőségben jó Rómába. A pápa magáévá tette államtitkára nézetét. Pázmány nem késett ez ellen tiltakozó szavát fölemelni, s rámutatni arra, hogy ez egyáltalán nem szokatlan eljárás. Orbán megnyugodott az érsek fejtegetéseiben s Pázmány nagy pompa kifejtése mellett vonulhatott be márczius 28-án Rómába. Utja legelsőben a Vatikánhoz vezetett, hol őt Orbán pápa kitüntető szívenességgel fogadta.

Pázmány Péter az 1629. november 19-én tartott konzisztórium óta tartozott a bibornokok testületébe, de a bibornoki kalapot mindeddig át nem vette. Ápril 1-ére tehát a pápa konzisztóriumot tűzött ki, melyen a kalapot ünnepélyesen átnyújtotta az érseknek, ki a következő napokat is a hivatalos látogatásokkal és tisztelgésekkel töltötte el. A politikai kérdésekről ugyan már szó volt közte és a pápa, nemkülönben az államtitkár és bibornoktársai között, azonban hivatalosan csak ápril 6-án kezdték meg a tárgyalásokat. E napon fogadta őt a pápa kihallgatáson.

A kihallgatás alkalmával a pápa a megbízólevél átnyújtásakor újra szóba hozta Pázmány követi címét. Azonban Pázmány nyugodt, de erőlyes föllépése elhárította a pápa kifogásait, s Pázmány előadhatta a császárnak a pápához intézett kívánatait.

E császári kívánalmakra nézve ezután megindultak a tárgyalások. Az április 6-diki kihallgatás hatása egyelőre csak abban nyilatkozott meg, hogy Pázmány követi címét újból kifogásolta a curia. Már a kihallgatás alkalmával szóba hozta ezt a pápa, s az esetre, ha a megbízólevél tényleg használja e címet, a levelet nem is akarta átvenni. Akkor Pázmánynak sikerült e

kérdést elodázni, s a mint kitünt, a megbízó levélben a követi cím nem is fordult elő. Benne volt ellenben a többi iratokban, s azért megindult a tárgyalás afölött, valjon megadják-e Pázmánynak a szóban forgó címezést vagy sem. Mig a kérdésben határozat hozatott, a bibornokok utasítást kaptak, hogy a Pázmány által nekik átadott, Ferdinand által hozzájuk irt levelekre választ ne adjanak. Pázmány ezt arra értvén, hogy követi minőségét tagadásba veszik, április 14-én ez ügyben levelet intézett úgy az államtitkárhoz, mint a bibornokokhoz, melyben tiltakozott ez eljárás ellen. Egyuttal egy emlékiratot nyújtott át, melyben a követi cím jogosultságát iparkodott bizonyítani, végre jelentést tett az ügyről Bécsben. Az államtitkár mentegetődzései Pázmányt nem nyugtatták meg teljesen, Bécsből pedig, hol a nuntius igyekezett, de sikertelenül, Pázmány jelentésének hatását ellensúlyozni, azon utasítás érkezett az érsekhez Rómába, hogy ha a követi címet tőle továbbra is megtagadnák, emeljen ismét óvást ez ellen, de egyuttal hagyja el Rómát is. Ennek megfelelőleg Pázmány újabb előterjesztést tett a pápának, a cím megadását kérve, egyuttal pedig elégtételt kért a császár részére a rajt esett sérelemért. Orbán pápa tapintatossága elsimította végre a nehézségeket. Pázmány nyilatkozatot kapott, mely szerint a pápa őt azon kiváltságok s jogoktól, melyeket a fejedelmek által a curiához küldött bibornokok élveznek, megfosztani nem akarta. Az ügy ezzel be volt fejezve, de elintézése Pázmány római tartózkodásának egész idejét igénybe vette.

A mig Pázmánynak ezen, magában véve kevésbbé fontos kérdésben sikerült győzedelmeskedni, addig küldetésének tulajdonképeni célját el nem érhetette. A mig a tárgyalások a követi cím

körül folytak, addig az április 6-i kihallgatáson előterjesztett császári kívánatok körül is megindultak a tárgyalások. Hogy kedvező eredményt érjen el, arra Pázmány a maga részéről semmit sem mulasztott el. A bibornok államtitkár azonban érdemleges választ nem adott, de hangsúlyozta, hogy a pápa mindent megtesz, a mire képes. Az államtitkáron kívül, bibornoktársai útján is törekedett Pázmány missiójának a sikert biztosítani, de eredmény nélkül. Az április 24-i kihallgatás Pázmányt küldetése meghiusulta felől bizonyossá tette. A pápa válasza a császár kérelmeire tagadólag hangzott. Pénzbeli segílyt, noha azt nagyobb mértékben óhajtaná megadni, mint eddig, nem adhat, mert pénzügyi viszonyai nem engedik meg. A katolikus fejedelmek közti szövetséghez több oknál fogva hozzá nem járulhat, a mi pedig a harmadik pontot illeti, eddig is azon volt, hogy a francia királyt arra bírja, hogy a svéd királylyal való szövetséget adja fel. Nem rajta mult, hogy ez már eddig is meg nem történt, s igéri, hogy ez irányban működését folytatni fogja.

A pápa ezen tagadó válasza ellenében Pázmány újabb előterjesztéssel élt. Előterjesztésében főleg az első két ponttal foglalkozott. A császárnak nyújtandó segílyt illetőleg azt javasolta, hogy a pápa az egyházi tizedeket, melyekből a császárt már eddig is segílyezte, kösse le három esztendőre bankároknak, s ezen összeget küldje meg a császárnak. A katolikus fejedelmek szövetségét illetőleg pedig azt ajánlotta, hogy annak feladataul tűzessék ki a német birodalom oltalmazása minden protestáns részről várható támadás ellen. Ezen május 3-án kelt előterjesztésére pár nap múlva megkapta az államtitkár válaszát, mely tudatta vele, hogy újabb előterjesztései sem voltak a pápa részéről elfogadhatók. Időközben a

pápa Rómából Castel-Gandolfoba távozott, s itt fogadta május 13-án Pázmányt, ki újból elővette minden érvét, hogy a pápát a császár kérelmei teljesítésére bírja. De Orbán pápa válasza most is csak a régi volt. Pázmány erre meghiusúlnak látva küldetését, kijelenté, hogy Rómát elhagyja. Május 26-án fogadta a pápa Pázmányt búcsukihallgatáson, mely alkalommal enyhíteni iparkodott azon hatást, melyet elutasító válasza Pázmánynál előidézett. Nuntium szándékozott a császárhoz küldeni, ki főkép a pápa pénzügyi helyzetét volt a császár előtt feltüntetendő. Egyébiránt a császárnak 60,000 tallér segélyt küldött s kilátásba helyezte, hogy rövid idő múlva még többet küld. Személyes kitüntetésekkel s kedveskedéssel halmozta el Pázmányt, ki azonban mindennek daczára nem titkolta elégedetlenségét a pápa tagadó válasza miatt. Anconán át a velencei köztársaság hajóin indult vissza Magyarországba.

Pázmány 1625 óta IV. Fülöp spanyol királytól ép úgy mint elődje Forgách Ferencz és ennek testvére Zsigmond, a nádor, 3000 arany rendes évdíjat húzott. Római útja után a spanyol király megpendítette azon tervet, hogy Pázmánynak állandóan Rómában kellene megtelepednie, hol az európai diplomáciaának nagy szolgálatokat tehetne. Ily értelemben tett is előterjesztést Bécsben, de eredmény nélkül. Pedig Fülöp pénzbeli áldozatoktól nem riadt vissza. Kijelenté, hogy Pázmány évdíját 4000 aranyra hajlandó felemelni s 1633-ban új követet küldött Bécsbe, Onste grófot, kinek sikerült úgy a királyt, mint Pázmányt az ügynek megnyerni. A tárgyalások meg is indultak a spanyol és a császári udvar között, de eredményük nem volt. Ugy látszik, a pénzügyi kérdés okozta a terv dugába dőlését. Pázmány, minthogy ha Rómába megy, az esztergomi érsekségről kénytelen lett

volna lemondani, tekintélyes összeget, 24,000 magyar forintot kívánt. Ennyit pedig Fülöp király vagy nem akart, vagy nem tudott az ügy érdekében áldozni.

V.

A magyarországi események. Rákóczy György. Pázmány halála.

Pázmányt visszatérte után a magyarországi viszonyok csakhamar teljes mértékben igénybe vették. Említettük volt fentebb, hogy a kassai, 1631. április 2-án kötött egyezség Ferdinánd és Rákóczy György megbizottai között, a fejedelem ügyét nem fejezte be végleg. Az egyezség csak alapul szolgált a további tárgyalásoknak.

Gusztáv Adolf szövetségi ajánlatát Rákóczy visszautasítá, de azért senki sem hitt ezen visszautasítás őszinteségében. Legkevesbbé hitt neki Pázmány, ki Gusztáv Adolf sikereinek hatása alatt rábirta Ferdinándot, hogy Rákóczynak egyes újabb, főleg a munkácsi és mádi uradalmak átengedését illető kívánságai teljesítésébe a béke fentartása céljából egyezzek bele. De daczára annak, hogy Rákóczy Gusztáv Adolfnak időközben bekövetkezett halála folytán nagyobb hajlandóságot mutatott a békére, a tárgyalások rövid időre megszakadtak. Ferdinánd megbizottai újabb felhatalmazást kértek a királytól, ki Pázmány és Esterházi véleményeit kérte ki e kérdésben. A kettő álláspontja merőben ellentétes volt. Esterházi Rákóczy igényeit nem vélte teljesíthetőknek, azon nézetének adván kifejezést, hogy ez esetre Rákóczy újabb követelésekkel állana elő. Pázmány a maga részéről azt vitatta, hogy Rákóczyval lehet és kell is egyezséget kötni. Ebbeli nézetét támogatta 1633. ápril 2-án kelt

felterjesztésében is, melynek hatása alatt Ferdinánd hajlandónak mutatkozott az egyezsége; csak Munkács várát vonakodott átengedni, mihez viszont Rákóczy ragaszkodott. Pázmány ez ellen újabb felterjesztéssel élt, s hangsúlyozta, hogy a béke létrehozása érdekében még ezen áldozatot is meg kell tenni. Időközben az általános politikai viszonyok kedvezőbben alakulván, Rákóczy újabb követeléseket támasztott, maga a nádor is rontott a helyzeten, egy régibb kötelezvény alapján lefoglalván a fejedelem ledniczi birtokát. Mindamellett sikerült Pázmánynak közbenjárása által az ellentéteket kiegyenlíteni s május 6-án előleges egyezés kötöttet a két fél megbízottai közt Eperjesen; szeptember végén ugyanott a végleges béke is megkötöttet, melynek megszilárdítása Pázmánynak további főgondját képezte.

Pázmány gondoskodását a béke fenntartása körül az erdélyi események érthetővé tették. Rákóczy uralma folytonos támadásoknak volt kitéve. Székely Mózes és Zólyomi Dávid lázadásával ugyan még elég könnyen elbánt, de már Bethlen Istvánnak 1636-ban bekövetkezett támadása nagyobb gondot okozott neki. Személyes indokok által rábirva, Bethlen 1636 elején a budai basával lépett érintkezésbe török részről való támogatás elnyerése céljából. Felhívást adott ki az erdélyi rendekhez is és megkereste Ferdinándot, Esterházi és Pázmány közbenjárását is kikérve. Január havában Nagyszombaton tanácskozás tartatott ez ügyben a magyar tanácsosok között. Esterházi nádor nézete az volt, hogy Rákóczyt a török miatt segélyben részesíteni nem lehet, ép oly kevéssé lenne célszerű Bethlen ellen hadat indítani; azért egyelőre várni kell, hová vezetnek az események, Rákóczynak pedig azt kell tanácsolni, hogy szükség esetén az erdélyi fejedelemségről mondjon le. Páz-

mány ezzel ellentétben azt javallta, hogy a király adjon Bethlennel szemben nyílt rosszalásának kifejezést. Az értekezlet végre azt tanácsolta a királynak, hogy a mennyire a törökre való tekintettel lehetséges, kedvezzen Rákóczynak. Pázmány maga ekkor Rákóczyval benső érintkezésben állott, mit a két férfiú között váltott terjedelmes levelezés mutat. Ferdinánd megbízásából 1636. márczius folyamán lépett Bethlennel érintkezésbe a békekötés céljából. Kifejtette neki, hogy a török részről támogatásra amúgy sem számíthat, s ezért helyesebben teszi, ha Rákóczyval békét köt. Ajánlkozott e tekintetben közbenjárásra, de Bethlen nem akarta azt elfogadni. Időközben Ferdinánd több ízben kimutató jóindulatát Rákóczy irányában. Midőn 1636. második felében a szultán Magyarország ellen készülődni kezdett, királyi rendelet ment az országba, mely elrendeli, hogy Rákóczy Magyarországon sereggyűjtésben ne akadályoztasék. A porta szeptember végén felszólítá Erdély rendeit Bethlen elismerésére. A törökkel megindult küzdelemben Rákóczy elég sikerrel működött s ezért Bethlen tárgyalni kezdett Rákóczyval. Azonban e tárgyalások eredményre nem vezettek. Rákóczy újból Ferdinándhoz fordult, kinél Pázmány járt közben érdekében. Fáradozásai azonban hiábavalók voltak, mert a béke Bethlen, a törökök és Rákóczy között az ő közbenjárása nélkül kötött meg.

Ezzel a Bethlen oldaláról fenyegető veszély el volt hárítva. Rákóczy, kinek uralma meg volt szilárdítva, Pázmány jóindulatát továbbra is élvezte. Ferdinánd 1637. február 17-én elhalván, Pázmány az erdélyi fejedelem érdekében utódjánál III. Ferdinándnál sem szünt meg közbenjárni. Gondoskodását, hogy az ország békéjét Erdély felől is biztossítsa, valóban csak halála szakította meg.

A Rákóczy György érdekében kifejtett akció volt Pázmány életének utolsó politikai mozzanata. Egészségi állapota már hosszabb idő óta meg volt támadva. Az egész országra kiterjedő gondok, azon óriási tevékenység, melyet a politikai és irodalmi téren kifejtett, a folytonos izgatottság, melyben őt a viszonyok tartották, korán megtörték erejét. Római utazása csak növelte baját, mihez járult az is, hogy noha köszvénybaja súlyosbodott, nem kimélte magát. Élete utolsó szakában is oly idegemésztő munkás életmódot élt, mint régebben. Testi ereje ennek következtében mindinkább hanyatlott. II. Ferdinánd halálát alig egy hónappal érte tul. Halála márczius 19-én következett be Pozsonyban, hol bécsi útjára készült. Holtteste április 3-án tétetett a pozsonyi káptalani templomban örök nyugalomra.

VI.

Pázmány és a tanügy. Iskolák, pápnöveldek, egyetem alapítása. Pázmány és a jezsuita-rend.

Láttuk Pázmány működését a politikai téren. Térjünk át most működésére a cultura és irodalom terén.

A magyarországi római katolikus egyház válságos helyzetének javítására már Pázmány elődje, Forgách Ferencz tette meg a lépéseket. Ő már számolt a kor azon jelenségével, hogy a nemzeti nyelv mindinkább tért kezdett hódítani az egyház körében, s hogy a protestánsokkal szemben a katolikus egyház is kénytelen volt fokozottabb mértékben igénybe venni a nemzeti nyelvet. Ezért vette ő mindjárt kezdetől fogva Pázmányt pártfogásába. Mint nyitrai püspök első gondjának tartotta, hogy egyházmegyéje részére képzett lel-

készeket nyerjen. A jezsuiták vágsellyei rendházát szemelte ki e célra, s a jezsuita atyákat bizta meg, hogy lelkészeit kiképezzék. Pázmány már Forgách oldala mellett rendkívül jótékony befolyást gyakorolt a magyarországi katolikus papság műveltségének emelésére, midőn pedig Forgách halála után az esztergomi érseki széket elnyerte, még buzgóbb tevékenységet fejtett ki e téren.

A feladat, a mely reá várakozott, nem volt csekély. Forgách fáradozása a magyarországi katholicizmus ügyén hatalmasat lendített, de azért még nagyon sok tennivaló maradt hátra. Magyarország területének nagy része a török fennhatóság alatt állott, lakosságának nagy része nem a katolikus, hanem a protestáns valláshoz tartozott, Kálvin tanainak hódolt. Erdélyben Bethlen Gábor uralma alatt a katolikus ügy természetesen nem állott jó lábon. Utódja Bethlen István alatt történt ugyan mozgalom a katolikus vallásra térítés szempontjából, de ez csakhamar elfojtatott. A Ferdinánd uralma alatt álló országrészben a főurak egy része, a köznemesség és a nép körében rohamosan terjedt a reformáció. A Pázmány által megindított ellenreformációnak és saját fáradozásainak csakhamar sikerült nagyobb eredményt felmutatni; a főúri családok nagyobb része 1622-ben már a katolikus vallás követői közé tartozott. Nagy része volt ebben magának az érseknek, ki még mint egyszerű jezsuita a hagyomány szerint harmincz főúri családot térített át a protestáns vallásról a katolikus hitre. Nyelve és tolla hódította meg őket. Az Apponyi, Bánffi, Csáki, Esterházi, Forgách, Károlyi, Thurzó, Zrinyi stb. főúri családok az ő térítése folytán léptek a római egyház kötelékébe. Mint esztergomi érsek Pázmány főleg az egyház süllyedt állapotának föleme-

lésén dolgozott. A behódolt részeken s Erdélyben az egyházfejedelmek székhelyeiket kénytelenek voltak elhagyni, azok felett semminemű hatalmat, befolyást nem gyakoroltak, s tetemesen megfogyott nemcsak ezen, hanem a királyi területen is a lelkészkedő papság száma. Mig a protestánsok lelkészeiket nemcsak itthon, hanem főleg a németországi egyetemeken képezték ki s készítették elő hivatásukra, addig a katolikus papságnál nemcsak hogy külföldi iskolázásról nem volt szó, hanem még a hazai iskolázás is sok kívánni valót hagyott fenn. Hazánkban magasabb foku katolikus tanintézet nem létezett, s a meglevő egy papnevelő-intézet nem birta az országot a kellő számú képzett lelkészszel ellátni. Innen magyarázható meg a lelkészkedő papság számának megfogyatkozása, másfelől a papi pálya anyagi viszonyainak kedvezőtlen volta sem vonzott sokat e pályára. Még a kolostorokban is tetemesen megfogyott a szerzetesek száma, főleg Erdélyben. Pázmánynak, midőn egyháza állapotának javítására, fölemelésére vállalkozott, első sorban is a papságot kellett fölemelnie. Közvetlen kinevezése után tette meg az erre célzó lépéseket, de Bethlen Gábor fölkelése, a felsőmagyarországi hadjárat idejére őt is menekülni kényszerítette, s bécsi tartózkodása alatt, egész a nikolsburgi békéig az országos gondok sokkal inkább elfoglalták, semhogy terveinek kivitelére gondolhatott volna. Csak a Beihlennel kötött béke után vehette fel ismét terveit, gondolhatott azoknak megvalósítására.

A magyarországi római katolikus papságot erkölcsi és tudományos téren magasabbra emelni, hogy ez által fölvehesse a küzdelmet vallása terjesztése mellett, ez volt a cél, melyet Pázmánynak első sorban el kellett érnie. Ez pedig csak az iskolai képzettség által volt elérhető. S Pázmány a

A Pázmáneum Bécsben,

kérdés fontosságát teljesen átérezte, s a nikolsburgi béke után kifejtett tevékenységében első sorban tanintézetek felállítására fordította figyelmét, iskolák és papnöveldék felállítását tartotta elsőben is a legszükségesebbnek.

Két papnevelő-intézetünk köszöni létrejöttét Pázmány bőkezűségének. A bécsi Pázmáneum, melynek alapítása 1623-ra esik 115,000 forintnyi alapítványnyal, a következő évben kezdé meg mű

A nagyszombati kollegium.

ködését 17 növendékkel. Erről Pázmány haláláig bőkezűen gondoskodott. A második intézet, melyet létrehozott, a nagyszombati szeminárium volt. Terve volt ugyanis, hogy e papnöveldék országos jellegűek legyenek, vagyis a magyarországi egyházmegyék mindegyike részéről legyenek ott növendékek. A nagyszombati szeminárium részére

kérte a királytól a buda-felhévízi prépostságot, a melyet meg is nyert, a maga részéről is tetemes áldozatokkal gyarapítva a szeminárium jövedelmét. 1631-től haláláig évenként 2000 forintot szánt ez intézetre, 1636-ban pedig a lipthói tizedek jövedelmét, 400 forintot adományozza. A szemináriumba az esztergomi érsek és a káptalan ügyelt fel. Ez soká Nagyszombatban maradt, míg végre a jelen század elején Esztergomba helyeztetett át. Ugyancsak a papi szemináriumok jövedelmének fokozására keresztül vitte az 1629-i nagyszombati zsinaton, hogy a főpapok jövedelmükhöz mért arányban önkényes évi segélylyel gyarapítsák azokat.

Pázmány figyelme azonban nemcsak a magyarországi papnöveldekre irányult. Az ő befolyásának volt köszönhető, hogy újból gyakorolni kezdték a főpapok küldési jogukat a XIII. Gergely által alapított római magyar-német kollegiumra nézve. Pázmány ösztönzésére 1621-től kezdve mind sűrűbben találunk ez intézetben tanuló magyar ifjakat. Pázmány, ki később a kollegium egyik protektora is volt, ez intézet részére is nagyobb alapítványt tett. Végrendeletében sem feledkezett meg ez intézetről, tetemes összegeket hagyományozva részökre.

A papnevelés fejlesztésére szolgáló intézkedéseivel karöltve járnak iskolaalapításai a világi rendhez tartozók részére. Igyekezete oda irányult, hogy a világi rendbeliek is minél magasabb műveltségre tegyenek szert, hogy ez által az ország iránti kötelezettségeiknek fokozottabb mértékben tehessenek eleget. E célra szolgált a Nagy-Szombatban alapított, nemesi ifjakat nevelő intézet, melynek fenntartására 1630-ig évenként 5000 forintot rendelt, halála évében pedig 10,000 forint értékű ingatlanokat hagyományozott. Ezt 1630-ban felosztatta s csak halála évében állította újra vissza, ösz-

szeköttetésbe hozva az általa alapított egyetemmel. Nem feledkezett meg e mellett a nem nemesi renden levőkről sem, kiknek részére szintén Nagyszombatban alapított intézetet. Az ő alapítása a pozsonyi jezsuita-kollegium, melynek céljaira 1626-ban 50,000 forintot adományozott, ez összeghez a következő évben ugyanannyit csatolva. Az intézet működését 1627-ben kezdte el.

A pozsonyi jezsuita-kollegiumon kívül a többi Pázmány által alapított intézet vezetése is a jezsuita-rend tagjaira volt bízva. Az által, hogy saját tan- és nevelő-intézeteiben alkalmazta a rend tagjait, s azonkívül a rendnek többi intézeteit is pártfogásába vette, a rend elterjedésének Magyarországon egyik főelőmozdítója lett. A rend elterjedésével karöltve járt mindenfelé az iskolák alapítása s ezzel együtt egész Magyarországon a közoktatási ügy fellendülése. S amint Pázmánynak gondoskodása, mint láttuk, nemcsak az egyházi célokra szolgáló nevelő- és tanintézetek, hanem a világiak részére való hasonló intézetek alapítására is kiterjedt, azonképen az oktatásügynek nemcsak alsóbb fokára, hanem legfelsőbb fokára is gondolt. Culturalis alkotásaira akkor tette fel a koronát, midőn elhatározá, hogy a műveltség s tudományos képzettség legmagasabb fokának elszájtítására szolgáló intézetet állít fel, mely lehetővé teszi, hogy a theologia, philosophia, jog- és orvostudományban való kiképzés végett ne kelljen külföldre menni. Az egyetem alapítása Pázmány nevét a magyar cultura történetében örök időkre halhatatlanná teszi; e tette egymagában is elégséges, hogy emlékét századokon át megőrökítse.

1635. elején 60,000 forintnyi alaptőkével, melyet nemsokára 100,000 forintra emelt, hozzáfogott Pázmány az egyetem alapításához. Dobronoki és Forró jezsuiták segédkeztek neki e munkában.

Nem mind a négy kart, csak a hittudományit és bölcséletit óhajtotta egyelőre felállítani. Szervezetére nézve az egyetem teljesen a nagyszombati kollegiumhoz simúlt. A jezsuita rend vette az egyetemet is kezébe, a rend tagjai, illetve a kollegium tanári testülete alkották az egyetemnek tanári karát is, nemkülönben tanterve is teljesen a rend tanterve alapján mozgott. Intézkedéseihez sikerült a királytól a megerősítést is kinyerni, melyet Ferdinánd

A nagyszombati egyetem.

aranypecsétes oklevélben adott meg, felruházva az egyetemet mindazon jogok és kiváltságokkal, melyeket a külföldi hason tanintézetek élveznek. A míg a király minden késedelem nélkül megadta a kért megerősítést, addig Róma nehézségeket támasztott; a pápa kifogásolta, hogy csak az említett két fakultás nyitattott meg, miért is a curia felfogása szerint nem volt tulajdonképeni egyetemnek tekinthető. E nehézségek még hosszabb alkudozások daczára sem voltak megszüntethetők s

a pápai megerősítés még 1636-ban sem volt meg. 1635. november 13-án nyílt meg az egyetem, melyen az előadások a következő év elején kezdődtek meg. Az egyetem első rektora Dobronoki György, a philosophia dékánja Jászberényi Tamás, a nyelvészeti karé Keresztes István jezsuita atyák voltak. Nevökkel találkozunk az egyetem albumának élén, míg a hallgatók között az első helyen az alapító bibornok unokaöcscsének, Pázmány Miklósnak nevét olvassuk az ország legkiválóbb főrangú családjainak fiatal sarjaival együtt.

Mindezen intézetek vezetésére Pázmány a jezsuita-rendet használta fel. Természetes, hogy midőn több helyütt alakultak ily tanintézetek, a tanerőknek megfelelő gyarapításáról is gondoskodni kellett. Pázmány már 1627-ben gondolt arra, hogy új jezsuita-rendházat alapít. Tervei azonban csak később valósultak meg, azok életbe léptetését már nem végezhetette személyesen. A legutolsó jezsuita-rendház, melynek alapító okmányát még ő állította ki, Szatmárt alapult.

Loyolai szt. Ignác rendjét azonban nemcsak a tanügy terén alkalmazta Pázmány: lelkipásztorkodás és térítés terén ép úgy hasznukat vette. Főleg a térítés tere, az ellenreformatió vezetése volt az, mire Pázmány a rendet felhasználta. S e tekintetben a rend sikert tudott felmutatni. Főuri családaink egész hosszú sora tért át fáradozásuk folytán a katolikus vallásra, s a főrangúak példája magával vitte az alsóbbrendűeket is. E mellett a lelkipásztorkodás terén is buzgón működött a rend, s jótékony befolyása az erkölcsök javulására, az igaz vallásosság terjedésére csakhamar félreismerhetetlen lőn. S Pázmány jól tudta méltányolni a szerzet ez érdemeit. Ugyszólván minden culturalis, vagy egyházi jellegű intézkedése a rend nevével van kapcsolatban, melynek mis-

siói az ország majdnem minden vidékén föltálthatók voltak, sőt nem egyszer nyomukra bukkanunk a behódolt részeken is. A jezsuiták mellett a Ferenczrendiekkel találkozunk, főleg a lelkipásztorkodás terén, különösen a török fennhatóság alatt lévő területeken. Az ujbári és nagyszombati francziskánus zárdák nem egyszer tapasztalták a primás bőkezűségét.

VII.

Pázmány intézkedései a főpapság körül. A királyi kegyuri jog. A főpapok végrendelkezése. Pázmány intézkedései az egyházi ügyek terén.

E két szerzet tagjain kívül a lelkipásztorkodás terén Pázmánynak csakhamar hathatós támasza támadt azon fiatal papi gárdában, mely az általa alapított szeminariumokból, továbbá a három főkollegium, Róma, Nagyszombat és Bécs falai közül kikerült. A mily mértékben gondoskodott Pázmány az ifjabb papi nemzedék kiképzéséről, ép úgy gondoskodott arról, hogy azok mindegyike a neki megfelelő téren működjék, s megfelelő ellátást nyerjen. Érseksége területén a XVII. század elején 100 plébánosnál többet alig találhatunk; fáradozásainak sikerült e számot tetemesen megnövelni. Ép úgy főgondját képezte a lelkipásztorkodó papság anyagi helyzetének javítása is. 1629-ben ép e célra 30,000 forint alapítványt tesz. S a papság számának gyarapításával, anyagi helyzetük javításával karöltve járt az elpusztult, elhanyagolt templomok jókarba helyezése, felszereléseik kiegészítése, új templomok építése s azoknak a szükséges szerekek ellátása. De Pázmány gondoskodását amellet, hogy az első sorban az alsóbb papságra volt irányozva, nem

kerülte el a felsőbb papság sem. E tekintetben főleg a káptalani javadalmak betöltésére helyezett kiváló súlyt. Első sorban az esztergomi káptalan tagjai közé igyekezett érdemes, képzett, minden tekintetben kifogástalan férfiakat emelni. Az általa alapított Pasmaneum s a római magyar-német kollegium e tekintetben megkönnyítették feladatát, s a káptalani javadalmakat minden tekintetben arra érdemes egyének töltötték be. Saját káptalanán, az esztergomin kívül még kiterjed gondja a pozsonyi káptalanra is, melynek statutumait ő maga dolgozta ki.

Nemcsak az alsóbb fokú főpapság, a káptalanok tagjaira terjedt ki Pázmány figyelme, hanem a püspökségek betöltése körül is érvényesíteni igyekezett befolyását. Jól tudta, hogy a püspöki székek betöltésétől függ első sorban minden; ha azokon nem megfelelő egyéniségű férfiak ülnek, akkor minden fáradozás hiába való. E végett igyekezik is befolyását latba vetni. Két ízben, 1629. január 14-én és 1630. szeptember 29-én kelt leveleiben a királyhoz fordult ez ügyben, s utalva azon régi gyakorlatra, hogy a püspöki kinevezéseknél az uralkodó kikérte az illető érsek véleményét, a királytól azt kívánta, hogy előforduló eseteknél az ő véleményét hallgassa meg, a mint ezt Ferdinánd tényleg meg is tévé. Korántsem vonta azonban ezen megkeresésével kétségbe, hogy a királynak joga van a megüresedett püspökségeket tetszése szerint betölteni. Midőn 1634-ben Pázmány előterjesztésére Ferdinánd az erdélyi püspöki székre Simándi István esztergomi kanonokot kinevezte s e kinevezést a szentszék elé terjeszté, a pápai konsistoriumon újból felmerült a magyar királyi kegyúri jog kérdése. Akörül forgott a kérdés, valjon a magyar királyt valóban megilleti-e oly **terjedelemben a kegyúri jog**, a hogy

azt az egyes esetekre vonatkozó királyi iratok fel-
tűntetik. Ferdinánd a Rómában felmerült kifogások
hallatára Pázmányt bizta meg az ügy tisztázásával.
A kérdés, melyet hozzá e tárgyban intézett, az volt,
valjon szent István utódját egyedül a kinevezés és
bemutatás joga illeti-e meg, s nem tartozik-e a
királyi jogok körébe a főpapok megválasztásának
és a javadalmak adományozásának joga is?

Pázmány ez ügyet egy terjedelmes emlék-
iratban tárgyalta, s a kegyúri jognak általános-
ságban való tisztázása után a kérdésnek spe-
cziális magyar oldalával foglalkozva, kétségtelen-
nek mondta, — hivatkozva Verböczy művére is
— hogy a javadalmak adományozása Magyar-
országon a király jogkörébe tartozik, s hogy a
pápát a megerősítésen kívül más jog meg nem
illeti. Utalt arra, hogy az egyházak alapításával
Magyarország királyai egyenesen ki is kötötték
maguknak az adományozás jogát, s ebbeli kivált-
ságukat tényleg gyakorolták is, s azt V. Márton
meg is erősítette. Véleménye oda irányult, hogy
azon kifejezéseket, melyek szerint a király az
egyházi javadalmakat adja és adományozza, meg-
változtatni nem szabad, de nem is lehet. Az ezt
megkísérlő a fennálló közállapotokkal jönne ellen-
tétbe, vagyis felségsértést követne el. Ezen emlék-
irat szolgált aztán alapul az utasításnak is, melyet
Ferdinánd római követe e kérdésben kapott, s a
curia tényleg — nem tudni a Pázmány érvelésén
alapuló előterjesztések alapján-e — a királyi kegyúri
jog kérdését nem bolygatta. De jöllehet Pázmány a
király jogát az egyházi javadalmak adományozá-
sára minden kétséget kizárónak tűntette fel, ép
annyira törekedett minden egyéb befolyást a
király részéről az egyházi javadalmak tekintében
távol tartani. S nézetei a királyi kegyúri jog körül
még halála után is diadalmaskodtak, az ő emlék-

íratához tértek vissza még a későbbi utódok is e kérdést illetőleg.

A míg a királyi kegyúri jog kérdésében Pázmány, mint látjuk, szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy az a magyar királyt az eddig gyakorolt terjedelemben és formában minden kétséget kizárólag megilleti, és Ferdinánd királynak e nemű jogai oltalmazását a legerélyesebben ajánlotta: III. Ferdinándnak azon szándékát, hogy az apostoli király czímét újra visszaszerezze, a mint azt a fennmaradt emlékekből megítélhetjük, nem helyeselte. E czím visszaszerzésére a lépéseket III. Ferdinánd 1627-ben tette meg, a midőn megkegyezteté az érseket, hogy véleményét e kérdés körül adja elő: valjon a czím használatban volt-e, mily jogalapon történt e használat és igényt támaszthat-e reá a király, vagy sem? Feltűnt azon körülmény, hogy Pázmány e felhívásra mintegy kitérőleg válaszolt. Az emlékirat, melyet az öregebb királyhoz, II. Ferdinándhoz benyújtott, nem tartalmazott semmit, a mire III. Ferdinánd az ügy érdemét tekintve támaszkodhatott volna. Lehet, hogy attól félt, hogy III. Ferdinánd az apostoli czímet elnyervén, a kegyúri jog kiterjesztését kísérelné meg. Elég az hozzá, hogy a király kénytelen volt az ügyet Pázmány közreműködése nélkül megindítani. Különben Pázmány a főpapi kinevezéseket illetőleg soha sem tévesztette szem elől a megüresedett püspöki székek betöltését, s a meny nyire gondolt azzal, hogy azokra csak arra alkalmas egyének kerüljenek, ép úgy azon volt, hogy az üresedés sokaig ne tartson. Az esztergomi érsekségre nézve II. Ferdinánd által meg is ígértette, hogy azt sem ő, sem utódai hosszabb ideig üresedésben nem hagyják. Nemcsak az egyház érdeke, a lelki ügyekre a hosszabb üresedésből származható hátrányok vezették ebben, hanem abbeli

törekvése is, hogy az intercaláris jövedelmek a királyi kincstárba ne folyjanak. Ebbeli igyekezeteivel szemben Esterházy nádor nem is késett éles megjegyzéseket tenni, természetesen anélkül, hogy ez által Pázmány eljárásán valamit változtathatót volna.

A főpapságot illetőleg Pázmánynak még egy kérdésben kifejtett működéséről kell megemlékeznünk, melyre az okot Forgách Ferencz primás hagyatékának ügye szolgáltatta. Ez a főpapok végrendelkezési jogának kérdése volt, melyre nézve Pázmány egy oly értelmű emlékiratot dolgozott ki, mely a főpapok végrendelkezési jogát s a főpapi hagyatékok kezelését illetőleg egészen új eljárást állapított volna meg, s egyuttal egészen kizárta volna a királyi kamarának igényeit minden ily természetű hagyatékra. Ez emlékirat a főpapság 1625. április 1-én Pozsonyban tartott értekezletének volt eredménye s indokolását részint a törvények és zsinati végzésekből, részint a szokásjog köréből veszi; végeredményben azt kívánta, hogy a király a kamara túlkapásai ellenében adja meg a főpapságnak az ősidőktől fogva élvezett végrendelkezési jogot. Ferdinánd felszólítására ez emlékirat ellenében a kamara is beadta véleményét, mely oda irányult, hogy az eddigi gyakorlat a jövőben is fenntartassék és a főpapság e jogot illetőleg engedményekben ne részesíttessék. Pázmány a kamara elutasító véleménye ellen felterjesztéssel élt, de egyelőre nem ért el semmit; csak a vele barátságban álló császári gyóntató, Lamormain közbenjárásának köszönhette Ferdinándnak ez ügyet szabályozó rendeletét. A Lamormain által benyújtott emlékirat a főpapság kérésének teljesítése mellett harczolt, némi módosításokkal. S Ferdinánd csakugyan elfogadta Lamormain tanácsait, s 1625. deczember 11-én kibocsátott rendeletével királyi

teljhatalmára hivatkozva a főpapság kérelmeit teljesítette, kimondván, hogy ezentúl minden magyarországi főpap hagyatékáról szabadon intézkedhetik. A királyi oklevél a főpapság, jobban mondva Pázmány álláspontját mindenben magáévá teszi és csak annyiban változtat azon, hogy a főpapnak nem hagyatéka $\frac{2}{3}$ részére, hanem csak a felére enged szabad rendelkezési jogot. Pázmány tehát e kérdésben is győzelmet aratott. A végrendekezési jog rendezésével úgyszólván kapcsolatosan egy más térre is kiterjeszté figyelmét: az elidegenített egyházi javak ügyére. Fáradozásai, hogy az egyházi javak elidegenítését korlátozza, eredményre is vezettek, s Ferdinánd 1627. szeptember 20-án oly értelmű, utódait is kötelező ígéretet tett, hogy az egyházi javadalmak sem zálogba adatni, sem világi célokra fordíttatni nem fognak, hanem eredeti rendeltetésöknek megtartatnak. Az elzálogosított egyházi javak visszaszerzése körül Pázmány személyesen is sikeres mozgalmat fejtett ki; így visszaszerezte a szentgothárdi apátság birtokait. Egyáltalán Pázmány főtörekvése volt az egyházi vagyonnak lehetőleg növelése, összetartása, s a régi, feledésbe ment jövedelmi források visszaszerzése. Ő szerezte vissza a pizetum jogát is az esztergomi érsekség részére. Mindent megtett, hogy minél csekélyebb legyen azon teher, mely ő reá és püspöktársaira különféle országos kötelezettségek czímén háramolhatott volna. Csakis ily módon sikerült neki a pénzösszegeket beszerezni, melyeket különféle alapítványaira fordított. Jövedelmét növelte okszerű gazdálkodása az érsekség birtokain, melyeknek igazgatását maga végezte. Figyelme kiterjedt a gazdaság minden ágára, sőt nem egyszer új jövedelmi forrásokat igyekezett nyitni birtokain.

A káptalanok és püspökségek kérdésén kívül

nem tévesztette el szem elől az egyház általános szervezetét s kormányzását sem. Azon követelménynek, hogy a főpap egyházmegyéjének egész területével időközönként személyes tapasztalat útján ismerkedjék meg, Pázmány gyakori utazásai által, különösen élete utolsó éveiben igyekezett megfelelni. Szigorúan ügyelt arra, hogy papjai fegyelem s jó erkölcs tekintetében példás életet éljenek. Ép úgy igyekezett megfelelni azon egyházi követelményeknek, melyek bizonyos időközökben zsinatok megtartását kívánták, a mit főleg a trienti zsinat rendelt el, s mire hazai törvényeink szintén nagy súlyt fektettek. Pázmányt főleg a Bethlen-féle mozgalmak akadályozták meg, hogy érseksége elején ezen követelményeknek eleget tegyen. Csak a midőn a nikolsburgi béke után rendezettebb viszonyok létesültek s midőn az 1625-iki országgyűlés is elmúlt, gondolhatott ebbeli kötelezettsége teljesítésére. Az 1628-iki pozsonyi zsinat az egyházi látogatásokkal a vikáriusokat, a fő- és alespereseket bizta meg, kiknek egyúttal az oktatás ügyéről való gondoskodás is feladatukká tétetett. A következő évben Nagyszombatban tartott Pázmány megyei zsinatot, mely az esztergomi ritualét elfogadta, határozatokat hozott főleg a híveknek lelki szükségleteit illetőleg, különösen a szentségek kiszolgáltatására nézve, továbbá az egyházi személyek erkölcsös életmódjára, a visitatiókra, végül a tanításra nézve. Ez utóbbit illetőleg elrendelé a zsinat, hogy katolikus szülő gyermekeit protestáns iskolába, akármiféle legyen is az, küldeni ne merészelje. 1630-ban ugyancsak Nagyszombaton nemzeti zsinat tartatott, mely a római ritus használatát elfogadta azon kikötéssel, hogy abba a magyar szentekre az officiumokat is felvegyék. Ugyancsak ezen zsinat eredménye volt az, hogy a főpapok Pázmány rábeszélésének en-

gedve, kötelezték magukat a papnevelő intézetek részére évi díjat fizetni jövedelmeik arányában. Ellenőrzését Pázmány nem tisztán az alsóbb papságra terjesztette ki. Ellenőrizte ő a káptalanokat is, s e tekintetben mindent megtett arra, hogy egyes káptalanok, mint a pozsonyi, szepesi, esztergomi ne élvezhessenek oly jogokat, melyek az érseki jogokat, kiváltságokat esetleg sértnék. Ép-úgy hathatós ellenőrzés alá vetette a különféle szerzetes rendeket is.

Láttuk azt, hogy Pázmány éber szemekkel őrködött azon, hogy az egyház, s első sorban az esztergomi érsekség az őt megillető javadalmak, jogok tekintetében csorbát ne szenvedjen. Ebbeli eljárása nem egy ízben ellentétbe hozta őt a magyar kormányférfiakkal, első sorban az ország nádorával. Már Thurzó nádorral is voltak e tekintetben súrlódásai. Az 1622-i koronázás alkalmával a nádor elől az első helyet Pázmány foglalta el, aki panaszt emelvén az érsek ellen, a király a nádor pártját fogta, mi ellen ismét Pázmány élt óvással. Thurzó utódjával, Esterházy Miklóssal is volt nem egy ízben súrlódása, mely különösen élete utolsó éveiben tette feszültté a viszonyt a két államférfiú között. A súrlódásnak oka tulajdonképen hatalmi érdek volt; mindkettő az elsőségért vágyódott s egyik a másiktól féltette hatalmát. Pázmány 1627-ben a nádor egy rendeletére, mely közfelkelést rendelt el, megtagadta az engedelmisséget. E körül aztán előbb hallgatag duzzogás, utóbb nyílt neheztelés támadt a kettő között, kiket a király személyes beavatkozása sem volt képes egymással kibékíteni. Az igaz, hogy egyik sem tett arra lépést. Esterházi nem áttallotta nyíltan hiresztelni, hogy Pázmánynyal éreztetni fogja hatalmát, melyet neki, mint nádornak a törvény megad. Viszont Pázmány nem késett, jelleméhez nagyon méltatlanul személyes vo-

nást vinni be a feszült viszonyba, s Esterházi magántermészetű ügyeit szellőztetni. Az 1629-iki zsinati végzéseket sajtó útján közrebocsátván, azok függelékében Pázmány az esztergomi érsekség politikai és jogi kiváltságairól szolt, s kimutatni igyekezett, hogy a primás állásánál fogva rangban a legelső helyet igényelheti az állampolitika terén is. Kanczellár, személynök mind csak az ő helyettese; a nádorra, mint alantas hivatalnokra tekintett. S ezt a méltósága ellen intézett támadást a büszke Esterházi nem bírta az érseknek megbocsátani. Tiltakozott is ez ellen a királynál, a törvények egész halmazával bizonyítva, hogy a király után mégis csak a nádor az első személy, kinek jog és hatalomkörét az ország törvényei szabják meg, s ki kétségkívül rangban megelőzi az esztergomi érseket. Rákóczy György felkelése idejében a viszály a kettő között még jobban elmérgesedett, mert ekkor már a politikai nézetek közti eltérés is hozzájárult. A Rákóczy ellen a nádor által hirdetett fölkelési rendeletnek Pázmány újra nem tett eleget, s az e körül kitört viszály egész Pázmány haláláig eltartott.

VIII.

Pázmány viszonya a tudományokhoz. Pázmány és az irodalom. Munkálatai. Pázmány és a magyar nyelv. Prédikációi. Működésének jellemzése.

Hogy Pázmány a tudományok terjesztésére mennyit áldozott, azt föntebb láttuk. Még végrendeletében is intézkedett ez intézetekről, s hagyatékának egy részéből a pozsonyi kollegiumot rendelte felállítani. Nagyszombati residentiájában gaz-

dág könyvtárt létesített. Képviselve volt ebben az akkori irodalom minden kiválóbb munkája. Könyvtárát rendszeresen gyarapította; főleg Bécsen át hozatta meg a munkákat, melyekre szüksége volt. Tájékozva volt azonkívül a külpolitikai eseményekről a hírlapok útján is, melyeket Bécs és Olaszország szolgáltatott neki. Könyvtára részére meg akarta szerezni a Budán maradt Corvina-könyvtárt is, s e végett a budai basával tárgyalásokat is kezdett. 30,000 frtot ígért a könyvtárért, de az alku létre nem jött. Végrendeletében a pozsonyi jezsuitákra hagyta könyvtárát; nagyszombati nyomdáját szintén a jezsuitarend nyerte tőle ajándékképpen. Hogy a művészeteket s ipart is pártolta, az esztergomi érseki kincstárban őrzött remek főpapi ékszerek és egyházi ruhák bizonyítják.

Pázmány politikai sikereinél sokkal maradandóbb emléket emelt magának nemzetünk irodalomtörténetében, melyben szereplése egy új korszakot nyit meg. Irodalmi munkásságának sajátos jellege van; ha azt vizsgálat alá vesszük, nem szabad számításon kívül hagynunk a kor viszonyait, melyek irodalmi munkásságának bizonyos tekintetben meghatározott irányt szabtak. Pázmány, kinek minden gondolatát egyháza dicsőségének növelése, a protestánsok által elhódítottak visszanyerése, szóval az ellenreformatió foglalta el, irodalmi munkásságát is e cél elérésének rendelte alá. Gyakorlati célra voltak művei szánva, s ezt bennök minden lépten-nyomon látjuk. A protestáns vallási iratok szolgáltak neki is jórészt mintaképül, a mi beosztásukat, rendszerüket illeti; csak hogy Pázmány egyéni jellegét öntve beléjük, messze elhagyja azokat, kiket munkái megírásánál előképül választ. Pázmány tehetsége az ellenreformatiót az irodalmi téren is nagy sikerekhez juttatta; nagyban elősegítette ezt a szerzet, melynek

kötélékébe tartozott, azután Forgách Ferencz érsek, ki alkalmat s módot nyújtott neki írói tehetsége kifejtésére. A protestáns részről jövő támadások s viszontválaszok csak fokozták Pázmány kedvét az irodalmi vitára.

Első irodalmi munkája, a Magyarai munkájára irt Felelet után, mint már említettük volt, már gráci tanárkodása alatt, kezdte meg munkáinak közrebocsátását. Ekkor jelent meg a Kempis-fordítás és a magyar imádságos könyv, mely utóbbi az imákon kívül még terjedelmes elmélkedéseket és értekezéseket tartalmaz, főleg a hitélet egyes mozzanatairól. Igaz, benső meggyőződés hatja át e meleg hangú imákat, melyeket Pázmány nagyrészt saját maga irt. Gráci tartózkodása alatt jelent meg tollából 1605-ben Bocskay felkelésének hírére „Az mostani tudományok hamisságának tiz nyilván való bizonyága“, mely mintegy összefoglalása mindannak, mit a katolikus egyház a reformatió kezdete óta annak megdöntésére felhasználott. Visszatérte után vette kezdetét irodalmi harcza Alvinczi Péterrel, mely az érseki székre emelése előtti idejét tölti ki. Egy másik munkában, mely „Az Nagy Calvinus János Hiszekegyistene“ cím alatt 1609-ben jelent meg, rendkívül erős kifejezéseket használva, mondhatni durva modorban támadja a kálvinista vallásfelekezetet, noha kétségteljesen az ellenfél szintén túllépte nem egyszer a megengedett határt. Említettük fentebb, hogy Pázmánynak ezen munkájáért még az 1609-i országgyűléssel is baja támadt, a hol megbüntetését követelték a protestáns rendek. De munkássága fénypontját, mint említve volt, a Kalauz képezi.

Az Isteni Igazságra Vezető Kalauz Pázmány polemikus munkáinak úgy külsejére, mint belső tartalmát illetőleg legkiválóbbja. A művelt közönség számára irta, s benne a tőle telhető legjobbat

adta az olvasónak. Magas szempontból foglalkozik tárgyával, nemcsak olyan tételekkel, melyek a hitvita körébe tartoznak, hanem kiterjeszkedik a hitélet universalis, mert minden hitfelekezetenél meg-lévő tételeire. Azon polemiában aztán, melyet a Kalauz megjelenése után a protestáns részről meg-jelent röpiratok felidéztek, Pázmány már ismét erősebb fegyvert használ, s nem egyszer kiméletlen hangon utasítja vissza a felhozott érveket.

Bethlen támadása Pázmánynak csak újabb alkalmat szolgáltatott az irodalmi harc folytatá-sára. Azon röpiratra, melyet Bethlen Alvinczi által „Magyarország Panasza“ czímen iratott, s melyben a katolikus klerust a sátán eszközéül tünteti fel Magyarország megrontására, Pázmány 1620-ban a „Falsae origines“ cz. művével felelt. Minthogy a munka személyét is támadta volt, Pázmány sze-mélyes természetű dolgokat is vett fel válaszába, mely erélyes hangon utasít vissza minden fele-lősséget, mely a röpirat szerint a katolikusokat terheli a viszonyok rosszabbra fordulása körül. A beszterczebányai országgyűlés végzései ellen, ugyan-csak 1620-ban megjelent, „Vindiciae ecclesiasticae“ czímű munkája részben személyes védelmével fog-lalkozik. Emlékirat ez, mely a gyűlés határozatai ellenében a közvéleményt hívja fel bíról. Páz-mány kimutatni igyekszik e munkában, hogy az országgyűlés végzései, miután maga a gyűlés is a törvényes alap híján van, érvénytelenek a ka-tholikus papságra már csak azért is, mert meg-hallgatása nélkül hozattak ellene. Aztán áttér a gyűlés végzéseit támogató megokolásra, védve a papságot az ellene emelt vádak, különösen ama vád ellen, hogy javait nem egyházi célokra hasz-nálja fel. Nem hagyja említés nélkül a saját sze-mélye ellen felhozott vádakát sem, melyeket nem kevésbé erélyes hangon utasít vissza.

A Vindiciae megjelenésének évétől kezdve némi szünet állott be egy időre a polemikus vitában. Bethlen Gábor támadása megakadályozta a hit kérdésének irodalmi téren való tárgyalását. Nem értekezések és elmélkedések, hanem kard utján volt a hit kérdése megoldandó. A katholikuskok Pázmány Kalauzának megjelenése után pihenőt tartottak, mintegy új erőt gyűjtve az újabb harczra, míg a protestánsok erősen készültek a Kalauzra adandó válaszra, melynek fontosságát, kiváló súlyát a vallás kérdésében maguk is nagyon jól átérezték. Balduinus wittembergi egyetemi tanár 1626-ban megjelent felelete nem közönséges készütséggel védelmezi Pázmány támadása ellenében a protestáns egyházat, noha Pázmány munkájával távolról sem áll egy fokon. Megjelenését Pázmány különben örömmel fogadhatta, mert alkalmá nyilott egy újabb válaszirat megírására. „A setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák Vezetője” cz. munkája 1627-ben jelent meg. Kettős természetű; egyrészt czáfolatot tartalmaz Balduinus munkájára, másrészt apologetikus természetű. Ezen kívül 1626-ban Kalauzának egyes részeit kivonatokban bocsátá közre. „Az sz. írásrul és anyaszentegyházrul” írt kis munkájában, mely főleg a szentírás értelmezésével foglalkozik, bizonyítani igyekszik, hogy a keresztény tan forrásait nem tisztán a szentírás képezi, s végül kimutatja, hogy a protestáns tanok alapját a szentírás nem képezheti. Három évvel reá jelent meg a válasz Pécsvárad Páter tollából, mely a legnagyobb részletességgel tárgyalja Pázmány állításait, aggályosan czáfolva úgyszólván minden egyes sorát. E munkára Pázmány maga nem is felelt; a válaszszal Sallai István plébánost bizta meg, noha Pázmány simító kezének nyoma kétséggel kívül meglátszik a replikán. Pázmánynak még két polemikus, kisebb

terjedelmű munkája jelent meg 1631-ben, mint irodalmi emléke egy protestáns vallású főúr megterítésére czélzó kísérletnek.

Pázmány munkái közül nem egy még életében több kiadást ért, így a Kalauz, mely 1623., 1632. és 1637-ben jelent meg újra. Azonkívül imakönyvének és Kempis-fordításának 1622—25. között szintén jelentek meg újabb kiadásai. Előkészítette még „A setét hajnalcsillag” cz. művét is új kiadásra, de az már nem jelent meg.

Az irodalmi harcban, mely Pázmány és a protestánsok között folyt, az érsek jóformán egyedül állott. Mig a culturalis intézetek alapítása körül kifejtett buzgósága másokat is megnyert főpaptársai közül példája követésére: így Dallos Miklós győri püspököt, kinek székhelyén 1627-ben nyílt meg az általa alapított, jezsuiták vezetése alatt álló papnevelő-intézet, aztán Telegdi János kalocsai érseket, nyitrai administrátort, Sennyei István szintén győri, Lósy Imre váradi s utóbb erdélyi püspököt és még számosat, addig az irodalmi polemia terén nem igen tudott társakat toborzani. A Kalauz megjelenése után, azon polemiában, mely ezt követé, segítségére volt Balásfi Tamás győri kanonok, majd boszniai címzetes püspök, ki 1616-ban több munkát adott ki, melyekben Pázmány védelmére kelt. Pázmány Balásfit, daczára rossz hírének, sokra becsülte, s ez gyors emelkedését az egyházi rangban jórészt neki köszönhette. Gyorsan tudott dolgozni, s ezért Pázmánynak nagyobb hasznót hajtott, mint pl. Lépes Bálint, ki inkább a nép nyelvén szólott az egyszerűbb műveltségű hivekhez. Mindezeket azonban felülmúlták Káldi György és Veresmarti Mihály. Káldi, a jezsuita-rendnek egyik legbuzgóbb tagja, ép úgy mint Pázmány szóban és írásban terjesztette a katólikus vallás tanait. Károlyi Gáspár bibliafordítása ellenében, mely a protestáns vallás tanainak

hatalmas terjesztője volt, Káldi szintén lefordította a szentírást magyarra, még pedig kortársai, még ellenfelei ítélete szerint is, sokkal szabatosabban, mint Károlyi. Pázmány buzdítására végezte munkáját, mely ugyancsak Pázmány költségén jelent meg, mihez különben — érdekes jelenség — Bethlen Gábor szintén hozzájárult. Káldi mellett a Pázmány által 1610-ben megtérített Veresmarti fejtett ki nagyobb mérvű működést, támogatva őt irodalmi küzdelmében.

Régibb irodalomtörténészeink, így főleg Toldi, Pázmányt a mai magyar könyvnyelv megteremtőjének nevezi. Újabb irodalomtörténészeink e nézetet nem teszik teljesen magukévá, utalván arra, hogy a XVII. században a magyar könyvpróza már régen megvolt. Bizonyos az, hogy Pázmány iskolája nem öröklődött hosszabb időre át, befolyása az irodalom terén csakhamar megszakadt. Azonban hatása félreismerhetetlen volt. Munkái közül főleg a Kalauzban nyilatkozik meg tehetségének sokoldalúsága. Finom distinctió, az állításai bizonyítására felhozott érvek sokfélesége, a különböző árnyalatu fordulatok, a legfinomabb megjegyzésektől, irodalmi idézetektől kezdve a népies szólásformákig, közmondásokig, melyek alkalmazásában nem mindig válogatós, az erőteljes, néha durva kifejezések: mindez Pázmány stílusának egy sajátos, egészen új, szokatlan jelleget kölcsönöz. Stílusa mesteri, szabatos magyarságu; fordulataiban a latin és olasz, már akkortajt régen magas fokon álló stílust veszi mintaképül, páratlan ügyességgel alkalmazva a magyar nyelvnek minden kincsét. A nép nyelvén szólott, s e tekintetben nem látszik meg rajta, hogy hazájától távol, külföldön töltötte az évek hosszú sorát. A szülői háznak befolyása félreismerhetetlen. A szók és kifejezések kincsét, melyet műveiben felhasznált, az

apai házban szerezte. A hasonlatok, képek, közmondások, melyeket munkáiban alkalmaz, adják meg műveinek azon zamatos magyarságot, melyet ma is annyira csodálunk bennök. Ismeri azon gondolat és eszmevilágot, mely a magyar fajnak sajátossága munkáiban, ahhoz akarván szólani, alkalmazza is. És a magyar nyelv e mesteri kezelésében méltán szolgálhat manapság is mintaképül.

Pázmány utolsó munkája 1636-ban jelent meg. E munka vasárnapi szent beszédeinek gyűjteménye volt. Némi tekintetben változást tapasztalunk bennök, ha egyéb irodalmi műveivel vetjük össze. Bizonyos bágyadság, mérsékletes tartózkodás vonul rajtok végig. Ugy látszik, ennek okát abban kell keresnünk, hogy Pázmány enyhített rajtok, midőn sajtó alá rendezte őket, noha bizonyos az is, hogy Pázmány a szószéken sokkal tartózkodóbb volt, mint a polemia terén. Nem oly szikrázó elmésségűek e prédikációk, mint polemikus iratai, nem is hatnak oly mértékben a kedélyre, az érzületre, mint ezek, noha azért irány tekintetében mindig kiválóak. Beszédeiben kevésbbé a lelkesedés, a pathetikus modor, mint a szigorú logikai rend nyilvánul. E tekintetben prédikációiban is észleljük azt, a mire munkáiban törekszik: hogy hallgatóit az érvek súlyával nyerve meg. Szónoklatai nem arra voltak szánva, hogy hallgatóit a magas röptű előadással, az érzelemre hatással elragadja, meggyőzze; inkább az észre, a gondolatra törekedett hatni, s elégségesnek tartja, ha a híveket az igazság száraz tényállásával meggyőzi. Különben prédikációinak jellegét maga a nyelv szabta meg; a nép nyelven szólott, annak természetes, keresetlen modorában. S e modor Pázmánynál nem mesterséges, ő azt öntudatosan alkalmazta. De mindamellett, hogy előadásának természetességére fektette a fősúlyt, e

természetesség nem volt ötletszerű; gondosan kidolgozta beszédeit. Számolva közönségével, melyhez beszédét intézte, annak gondolkodás-modorához alkalmazkodott, annak eszmeköréből indult ki, s abból merítette érveit, mindvégig abban mozgott. Mindamellett, hogy a fősúlyt beszédeiben a természetességre fektette, prédikációiban nem egyszer találunk költői hangulatot, költői képleteket is. S e mellett szónoklataiban számtalan bizonyítékát találjuk széleskörű műveltségének, nagy olvasottságának. Prédikációi telve vannak idézetekkel, s sajátságos, hogy nemcsak a szentírás és az egyházatyák műveiből veszi őket, hanem felkeresi a régi római remekírókat is.

Hitszónoklatai tárgyát főleg az evangélium magyarázata képezi. De nemcsak a hitágak fejtegetése, hanem nagyrészt az erkölcsstan egyes tételeinek fejtegetése az, a mivel prédikációiban legtöbbször találkozunk. Mint tollát, úgy prédikációit is arra használta fel, hogy a római katólikus egyház tanait védelmezze, azok igazságát bebizonyítsa. S ha egybevetjük prédikációit irodalmi munkásságával, akkor azonnal szembetűnik a kettő közti lényeges különbség. Mig irodalmi munkássága polemikus természetű, agresszív jelleget visel magán, addig szónoklataiban ezen modorral nem találkozunk; ezek nélkülözik azon támadó jelleget, melyet iratai magukon viselnek. Ugy látszik, Pázmány tudott alkalmazkodni a külső körülményekhez s szem előtt tartotta beszédei elmondásakor a szószék méltóságát. Lehet azonban és sok tekintetben valószínű is, hogy — mint már jeleztük — prédikációit a közlés előtt tetemesen átdolgozta.

Pázmány működése hazánk életének majd minden terén hagyott hátra nyomokat, sőt mondhatjuk, maradandó nyomokat. A politikai téren

A' R O M A I
 Anyaszentegyház Szokásából,
 MINDEN
 VASARNAPOKRA,
 ES EGY-NEHANY
 INNEPEKRE,
 Rendelt Evangéliomokrúl,
 PREDIKACZIOK.
Mellyeket.
 ELŐ NYELVENEK TANITASA-UTAN
Irában foglalt
 CARDINAL PAZMANY
 PETER ESZTERGAMI
 ERSEK.

2. ad Corinth 4. v. 2.

Családfélggal nem járunk; az Isten Igéjét meg nem szer-
 zettettük: hanem, Igazságnak ki-jelentésével aján-
 lyuk magunkat minden emberek lelki ismereti-
 hez, Isten-elő.

Nyomtatottak Pásonban, M. DC. XXXVI. Eszterházyban

Pázmány prédikációinak czimlapja.

önálló nemzeties politikai irányt törekedett létrehozni; itt nem késett meggyőződésének nyíltan kifejezést adni s annak érvényesítésére mindent megragadni. Ebbeli törekvésében nem egyszer kiméletlen is tudott lenni. Összezőrdülése Esterházi nádorral nagyrészt a politikai nézetek különbözőségére vezethető vissza. Nem volt az erőszakos, fegyveres politikának barátja s Rákóczy György mozgalmánál is kerülendőnek vélte a fegyveres beavatkozást. Politikája a jog és a méltányosság alapján állott s e két elv vezérelte a Bethlen Gábor halála után beállott erdélyi trónzavaroknál. Törekvése mindvégig Magyarország alkotmányos szabadságának fenntartására irányult s ebből kifolyólag a német befolyás ellen szívesen harczolt. A magyar alkotmányos szabadság biztosítására célzó politikájából magyarázható meg az a törekvése is, hogy Erdély önállósága fenntartassék. Ez adja meg a kulcsot azon álláspontja megértéséhez is, melyet Rákóczy Györggyel szemben elfoglalt.

A magyarországi ellenreformationnak tulajdonképeni megindítója s mindvégig vezető lelke volt. Mint ilyennek, a katolikus egyház Magyarországon úgyszólván létét köszönheti neki. Ha ő nem veszi fel a küzdelmet a protestantizmus ellen, ha nem küzd szóval és tollal, ha nem nyeri vissza a római egyháznak főuraink legnagyobb részét a protestans vallásról, Magyarország megszűnt volna katolikus ország lenni. Az ő működése törte meg a protestantizmus uralmát, túlsúlyát hazánkban, s ezzel kettős irányban hatott. Először egyházi téren, megmentve a magyarországi katolikus egyházat az őt protestans részről fenyegető megsemmisülés elől s másodszor ép ez által politikai téren, megmentve a Habsburgháznak Magyarország trónját. Mert kétséget alig szenved, hogy egy nagyrészt a protestans vallást követő ország felett a Habsbur-

gok uralmukat hosszabb időre meg nem tarthatták volna.

Legszembetűnőbbek Pázmány alkotásai a magyar cultura terén. Az iskolázás terén az általa alapított iskolák és papnöveldek s mindenekfelett a tudomány-egyetem a legékesszólóbban hirdetik működését. Az irodalom terén alkotott munkái hazánk irodalomtörténetében új kort vezetnek be. Ha érdemeit e tekintetben tulozták is s ha el is ismerjük, hogy Toldi nagyított, midőn őt a magyar könyvnyelv megteremtőjének mondja: a magyar nyelvet, a tősgyökeres magyar nyelvet a maga egész erejével, friss zamatával, annak egész szó-, gondolat- és képkincsével együtt ő vitte be az irodalomba, ő emelte irodalomképessé.

Érseki székhelyén művészi kéz alkotta márvány-szobor foglalja el a főtemplomnak legkiválóbb helyét. Egyházi ruhában, balkezében könyvet tartva, jobbát magasra emelve, a szobor jelképileg is kifejezi azon két teret, melyen Pázmány életének legkiválóbb sikereit aratta, a szónoklat és az irodalom terét. De a mulandó anyagnál tovább fogják megtartani emlékét hátrahagyott szellemi alkotásai annak, kit a „magyar biboros Cicero“ nevével tisztelt meg hazája.

Pázmány czimere.

TARTALOM.

	Lap
I. Pázmány családja. Ifjusága. Tanulmányai. Első szereplése Magyarországon. A Kalauz megjelenése	5
II. Pázmány esztergomi érsek lesz. Erdély ügye. Bethlen Gábor. Koronázó országgyűlés. Bethlen támadása Magyarország ellen. Békekötés	14
III. Bethlen újabb támadása. Tárgyalások vele. Halála. Az erdélyi viszonyok. Pázmány és Rákóczi.	24
IV. Pázmány római küldetése. Tárgyalásai a szentszékkal. Eredménytelenség. Visszatérés Magyarországra. Spanyol évdiája	30
V. A magyarországi események. Rákóczy György. Pázmány halála	36
VI. Pázmány és a tanügy. Iskolák, papnöveldék, egyetem alapítása. Pázmány és a jezsuitarend	39
VII. Pázmány intézkedései a főpapság körül. A királyi kegyuri jog. A főpapok végrendelkezése. Pázmány intézkedései az egyházi ügyek terén	48
VIII. Pázmány viszonya a tudományokhoz. Pázmány és az irodalom. Munkálatai. Pázmány és a magyar nyelv. Prédikációi. Működésének jellemzése	56

Kölcsy Ferencz válogatott versei. Összeállította és bevezetéssel ellátta Négyesy László	3
Kölcsy Ferencz válogatott beszédei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázattal ellátta Dr. Radnai Rezső	54
Dr. Korchmáros K., Kerékpáros káté	54
Kossuth Lajos 1848. július 11-iki beszéde a haderő megajánlása ügyében	54
Kozma Andor, Vig elbeszélések	21
Lavedan Henri, Elbeszélések. Fordította Gábor Andor	21
Lenau verseiből, Fordította Feleki Sándor	3
Lengyel Laura, Tavaszi mese	21
Loti Pierre, Tűnő képek. Francziából ford. dr. Marquis Géza	22
Maeterlinck, A hivatlan vendég. — A vakok. Két szindarab. Francziából fordította dr. Marquis Géza	38
— Monna Vanna. Dráma három felvonásban. Francziából fordította Ábrányi Emil	38
— Joyzelle. Színjáték öt felvonásban. Ford. Ábrányi Emil	38
Majthényi Flóra, Spanyolországi képek	54
Marni Jeanne, A kikiről nem szól a krónika	23
Maupassant, Apró elbeszélések. Fordította Tóth Béla	26
Meyer Konrád Ferdinánd, Egy fiu szenvedése. Elbeszélés. Fordította Hevesi Sándor	27
Mikes Kelemen válogatott törökországi levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánóczy József	54
Mikszáth Kálmán, Besztercze ostroma	22
— A demokraták	23
— A gavallérok	23
— Egy választás Magyarországon, vagy a körtvélyesi csiny	24
— A jó palócok. Tizenöt apró történet	24
— Szent Péter esernyője	25
— A tót atyafiak. (Elbeszélések és rajzok róluk.)	26
— Prakovszky, a siket kovács	26
— Az új Zrinyiász. Társadalmi és politikai satirikus rajz	27
— Két elbeszélés. Homályos ügy. A táborszernagy halála	28
— Ne okoskodj Pista!	28
— Kisértet Lublón	28
— A németke és egyéb elbeszélések	29
Molière, Dandin György vagy a megcsufolt férj. Vigjáték három felvonásban. Fordította és bevezette Hevesi S.	36
— A fősvény. Vigjáték öt felvonásb. Ford. Hevesi Sándor	39
— A kényeskedők. (Les précieuses ridicules.) Vigjáték egy felvonásban. Fordította Hevesi Sándor	39
— A botcsinálta doktor. Vigjáték három felvonásban. Fordította Gabányi Árpád	39
— Kénytelen házasság. Vigj. 1 felv. Ford. Hevesi Sándor	39
— A képzelt beteg. Énekes, tánczos vigjáték három felvonásban. Fordította dr. Váradi Antal	40
Multatuli (E. H. Dekker), Szaidza és egyéb elbeszélések. Hollandus nyelvből fordította Gábor Ignác	29
Murai Károly, Mese-mese	29
Nansen Fridtjof, Éjen és jégen át. Rövidítve ford. dr. Brózik K.	55
Nepos Cornelius, Híres férfiakról. Fordította és bevezetéssel ellátta dr. Székely István	55
Orosz elbeszélők tára, Jezsov. — Juzsin. — Szalagub. Fordította Ambrozovics Dezső	29
Ouida, Tonia. Fordította Törökné Fenyvessy Szeréna	30
Ovidius verseiből, Az átváltozások. A naptár. Ford. Paulovits K.	4

Patapenko , Egy vén diák elbeszéléseiből. Oroszból fordította Ambrozovics Dezső	30
Pázmány , Kempis Krisztus követéséről. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral. Szerkesztette Bellaagh A.	56
Pelsner Ignác , Képek a régi Pest-Budáról	55
Petőfi Sándor családi versei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Szinnyi Ferencz	4
— A helység kalapácsa. János vitéz. Bevezetéssel ellátta Bánóczi József, Telegdy László képeivel	4
— Elbeszélő költeményei. I. Szerelem átka. — Tündéralom. — Salgó. — Szilaj Pista. — Szécsi Mária. Bevezetéssel ellátta Radó Vilmos, Telegdy L. és Neogrády A. képeivel	4
— költeményei. Barátság és szerelem. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ferenczy Zoltán Tull Ö. képeivel	4
— költeményei. Haza és szabadság. Bevezetéssel ellátta dr. Radnai Rezső, Telegdy László képeivel	5
— vegyes költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Balassa József, Tull Ödön képeivel	5
— Tigris és hiéna	40
— Uti rajzok. I. Uti jegyzetek. II. Uti levelek Kerényihez	55
Petőfiné Szendrey Julia naplója és levelei Térey Marihoz. Jókai Mór előszavával	56
Plutarchos , Perikles. Fordította dr. Kacskovics Kálmán. Bevezetéssel ellátta Tóth Rezső	56
— Coriolanus. Fordította dr. Kacskovics Kálmán	57
— Caius Iulius Caesar. Fordította dr. Kacskovics Kálmán	57
Poe Edgar , Rejtelmes történetek Fordította Tolnai Vilmos	30
— Rejtelmes történetek. Második sorozat. Angolból fordította Tolnai Vilmos	30
Racine Jean , Phédra. Szomorujáték öt felvonásban. Fordította Ábrányi Emil	39
Radó Antal , Rákóczi sirja és egyéb költemények	5
II. Rákóczi Ferencz vallomásaiból. Latinból ford. Kajlós Imre	57
Rákosi Jenő , Aesopus. Vigjáték öt felvonásban. A szerző arcképével	40
Rasi Luigi , A színész művészete. Fordította s részben átdolgozta Radó Antal	58
Rostand Edmond , Cyrano de Bergerac. Romantikus dráma öt felvonásban, versekben. Francziáb. ford. Ábrányi Emil	41
C. Sallustius Crispus , Catilina összeesküvése. Fordította Kazinczy Ferencz. A fordítást átdolgozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Wirth Gyula	57
— A Jugurtha-háború. Latinból fordította és bevezette Várdai Béla	59
Sardou Victorien , A boszorkány. Dráma öt felvonásban. Fordította Fáti J. Béla	41
Shakespeare , A szentivánéji álom. Fordította Arany János	42
— János király. Fordította Arany János	43
— Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta Radó Antal	43
— Hamlet, dán királyfi. Fordította Arany János	44
— Othello, a velencei Mór. Fordította Mikes Lajos	45
— Romeo és Julia. Fordította Telekes Béla	45
— A velencei kalmár. Fordította Radó Antal	46
Schiller Frigyes , Tell Vilmos. Színmű öt felvonásban. Fordította Váradi Antal	42

Sipulus, (Rákosi Viktor), Humoreszkek	31
— Ujabb humoreszkek	31
Sophokles, Antigone. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kemenes (Kempf) József	41
Szabolcska Mihály, Versek	5
Szalárdi János siralmas krónikája. Szemelvények. Kiadta Angyal Dávid	58
Gróf Széchenyi István, Hitel. Szemelvények. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Gyulai Ágost.	60
Szemere Imre, A sakkjáték kézikönyve. Kezdők és haladottabbak számára. Maróczy Géza közreműködésével	59
Szikra, Vadászat és egyéb elbeszélések	30
Szomaházy István, Légyott hármashban és egyéb történetek	31
Tacitus Cornelius, Julius Agricolának életéről és erkölcséről. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Wirth Gyula	58
— Germania. Fordította és bevezetéssel ellátta Tonelli S.	59
Tennyson Alfréd, Arden Enoch. Ford. Lőrinczi (Lehr) Zsigm.	6
Tolnai Lajos, A nagy-gyárosék és egyéb elbeszélések	31
Tolsztoj N. Leo, Népies elbeszélések. Oroszb. ford. Szabó E.	32
Tolsztoj Leó gróf, A sötétség országa. Orosz népdrama öt felvonásban. Oroszból fordította Szabó Endre	46
Tóth Ede, A toloncz. Népszinmű három felvonásban	42
Tóth Ede, A Falu rossza. Népszinmű három felvonásban	44
— A kintornás család. Népszinmű három felvonásban	46
Tóth Rezső, Északafrikai kikötők. (Tunisztól Tangerig)	60
Thury Zoltán, Urak és parasztok	31
Turgenyev, Az ötödik kerék. Ford. Szabóné Nógáll Jenka	32
— Csöndes vidékiek Elbeszélés. Ford. Szabó Endre	32
Vanderheym I. Gaston, Húsz hónap Abessziniában. Fordította Brózik Károly dr. Képekkel	60
Várad Antal, Legendák könyve	6
Vergilius, Aeneise. Fordította Baróti Szabó Dávid. Kiadták Radó Antal és Tóth Rezső	7
Verne Gyula, Utazás a föld körül nyolczvan nap alatt. Ford. Telekes Béla	33
Verseghy Ferencz válogatott lírai költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Madarász Flóris	6
Vértesi Arnold, Kisvárosi történetek	32
Viharos-Gerő Ödön, Férjnél. — A béna. Két elbeszélés	32
Wels H. G., Az időgép. Fordította Mikes Lajos	34
— Világok harcza. — Mars lakók a földön. Regény. Fordította Mikes Lajos	34
— Dr. Moreau szigete. Regény, fordította Mikes Lajos	34
Wilde Oskár, Lady Windermere legyezője. Szinmű négy felvonásban, fordította Moly Tamás	45
Zöldi Márton, Színész-históriák	33
Zrinyi Miklós, Szigeti veszedelem. Obsidio Sigetiana. Az eposz legszebb részei. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánóczi József	6
Zrinyi Miklós gróf, Az török áfium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Ferenczi Zoltán	60

